

Bhagidari

as the world
than his trade-
ce was simple:
at this opening
January, he mus-
white pl- es in
ctur-
each
isian
sein

TS

Fast food
Rs. 7500
cuisine

da

htno 800x
L5

80-507-BM

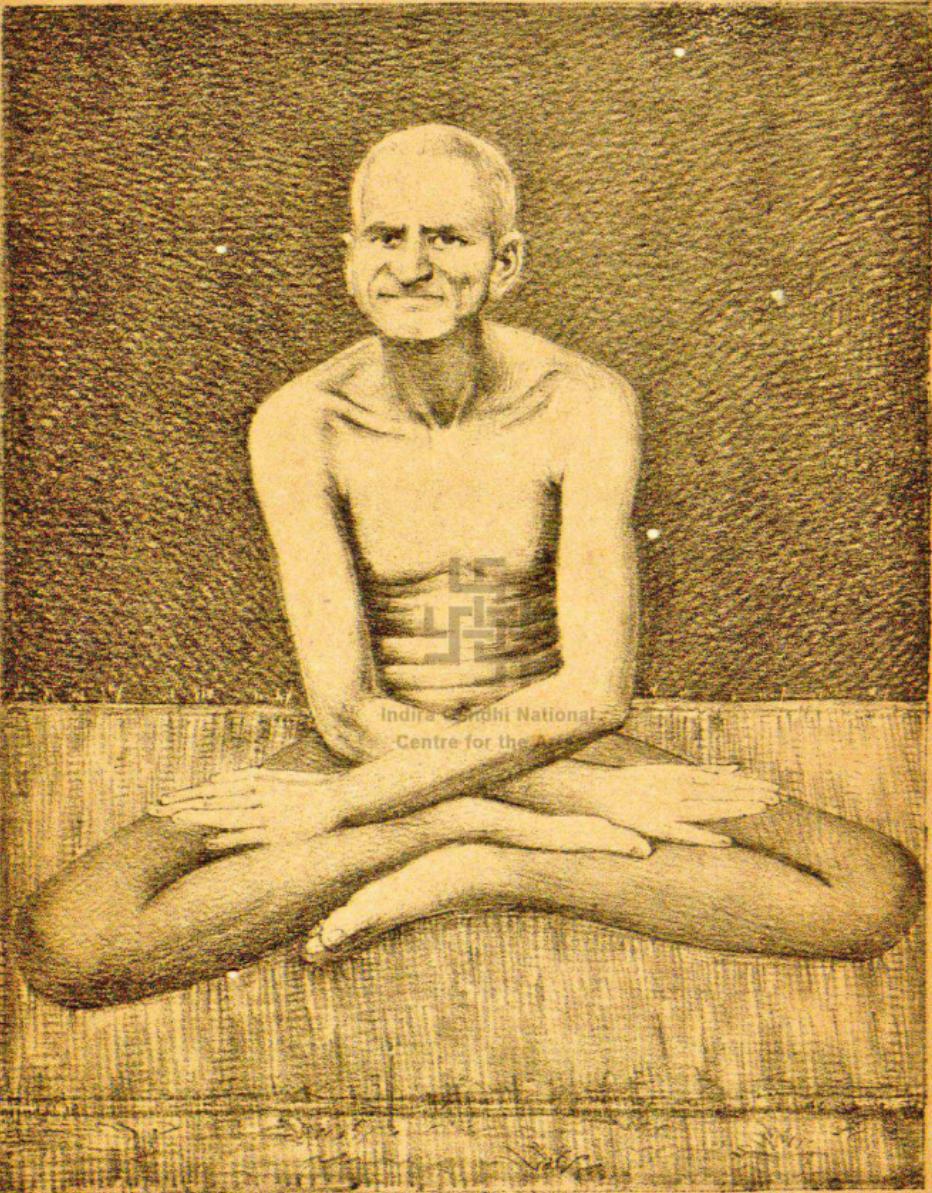
unki
hur
VAT ever
those opti
sition scher
sue a Tax in
X Invoice
stic
jistered se
his registration
Tax Identification N

Sales Tax Depai
Tax Identificatio
dealer registered
Work Contract Act
(except those who
have been filing
long time or have

Anubhūti vivaracādāśa of
Śrī svāmi Bhāskarānanda
Sarasvatī - with translation in
Hindi and Bengālī by Śrī
Jhā kuradāsa Bandyo-pādhyāya-
with a lithograph of the author.
Calcutta, 1817 Saka era.

14

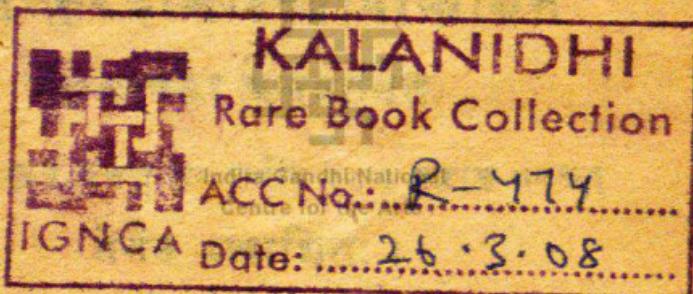

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्रीमान् स्वामी भास्करानन्दजी मरस्तनी।
श्रीमान् स्वामी भास्करानन्द सरस्तनी।

18th Oct

~~Dr.~~ Philosophy, India

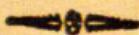

श्रीः

अनुभूतिविवरणाद्ग्रंथः

आनन्दवनस्थ-श्रीमत्यरमहंसपरिव्राजकाचार्य-
श्रीमत्खामि-भास्करानन्द-सरस्वती-

विरचितः ।

ऋषिडाशामवास्त्रयेन

श्रीठाकुरदास-वन्द्योपाध्यायेन

वङ्गभाषया अनुवादितः

चम्पकतलस्थ-राजचन्द्र-सेन-वर्मनि १६११-सङ्ग्रहक-भवनात्

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

तिनैव प्रकाशितः ।

कलिकाताराजधान्याम्

गिरिश-विद्यारब-वर्मनि चतुर्भिंश-सङ्ग्रहक-सभनि ।

गिरिश-विद्यारब-यन्त्रे

श्रीशश्मृष्टया-भद्राचार्येण

मुद्रितः ।

१८१७ शाके ।

শ্রীঃ

অনুভূতিবিবরণাদশং

আনন্দবনস্থ-শ্রীমৎপরমহংসপরিরাজকাচার্য-
শ্রীমৎস্বামি-ভাস্করানন্দ-সরস্বতী-
বিরচিতঃ ।

—•••—

ঝৰিড়া গ্রামবাস্তবেন

শ্রীঠাকুরদাস-বন্দ্যোপাধ্যায়েন
বঙ্গভাষয়া অনুবাদিতঃ

চম্পকতলস্থ-রাজচন্দ্র-সেন-বজ্র'নি

Indira Gandhi National

Centre for the Arts
১৯১১-সঞ্চাক-ভবনাঙ্গ

তেনৈব প্রকাশিতঃ ।

—•••—

কলিকাতারাজধান্যাগ্

গিরিশ-বিদ্যারত্ন-বজ্র'নি চতুর্ভিংশ-সঞ্চাক সন্ধিনি
গিরিশ-বিদ্যারত্ন-যন্ত্রে
শ্রীশশিভূষণ-ভট্টাচার্যেণ
চুড়িতঃ ।

১৮১৭ শাকে ।

অনুভূতিবিবরণাদর্শ

আনন্দবনস্থ শ্রীমৎপরমহংসপরিআজকাচার্য

শ্রীমৎস্বামী ভাস্করানন্দ সরস্বতী
বিরচিত ।

—৪৮—

ঞষিড়াগ্রামনিবাসী

শ্রীচকুরদাস বন্দেয়াপাধ্যায় কর্তৃক
বঙ্গভাষায় অনুবাদিত

ও চাপাতলা রাজচন্দ্র সেনের গলি

Indira Gandhi-National

১৯১১ নং বাটী হইতে

প্রকাশিত ।

—৪৯—

কলিকাতা

২৪, গিরিশ-বিদ্যারঞ্জন লেন,

গিরিশ-বিদ্যারঞ্জন ঘন্টে

শ্রীশশিভূষণ ভট্টাচার্য দ্বারা

মুদ্রিত ।

১৮১৭ শক ।

• विज्ञापनम् ।

वङ्गानुवादेन सह अनुभूतिविवरणादर्शः प्र-
काश्यते । चुद्राकारस्यापि अस्य ग्रन्थस्य विषयः
खल्वतीव महत्तरः । अस्य भाषा यादृशी प्रगाढ़ा,
भावस्तोऽपि उच्चतः । अतो मादृशेन जनेनास्य
वङ्गानुवादो दुष्कर एव । एवं सत्यपि यत् सम्बन्धं,
तत् केवलं पूजनीयस्य ग्रन्थकर्तुः स्वामिपादस्य
क्षपया एव ।

५

पुस्तकेऽस्मिन् प्रथमतो देवाक्षरेण संस्कृतपूर्वा-
भासो द्वितीयतो वङ्गाक्षरेण संस्कृतपूर्वाभास-
स्तुतीयतो वङ्गाक्षरेण वङ्गभाषया पूर्वाभासः समु-
क्षिखितः । ततो देवाक्षरेण संस्कृतभाषया परमा-
राध्यस्य ग्रन्थकर्तुः सङ्खिप्तचरितम्, अनन्तरं वङ्गाक्षरेण
संस्कृतभाषया सङ्खिप्तचरितं, ततो वङ्गाक्षरेण वङ्ग-
भाषया सङ्खिप्तचरितं प्रदत्तम् । अय देवाक्षरेण
मूलश्लोकस्तो देवाक्षरेण भाष्यम्, अनन्तरं वङ्गा-
क्षरेण मूलश्लोकस्तो वङ्गाक्षरेण भाष्यम्, तदनन्तरं

वङ्गाक्षरेण मल्कृतवङ्गानुवादो भावव्याख्या देवाक्षरेण
हिन्दीभाषया अनुवादशात्र यथाक्रमं विद्यते ।

ग्रन्थस्यास्य विषयेषु मम किमपि वक्तव्यं नास्ति,
तत्त्वज्ञानिन् एव तदिचारयन्तु । साम्यतं वद्यमिद-
मेव प्रार्थयामहे, सर्वेषां परिज्ञानार्थं ग्रन्थोऽयं भाषा-
न्तरितः । यद्यत्र कश्चित् भ्रमः प्रमादो वा लक्ष्येत,
विद्वांसः क्षपया तत् संशोधयन्तु । अपिच उपसंहारे
वक्तव्यमेतत्, ग्रन्थस्यास्य भाषान्तरादिकार्येषु नव-
दीपनिवासी श्रीयुक्त-पण्डित-शरचन्द्र-काव्यरब्दो मम
विशेषसाहाय्यं क्षतवान् । तस्यैव सविशेष-यद्वेन
परिश्रमेण च पुस्तकमिदं सम्पन्नमभवत् । विज्ञाप-
नात्ते क्षतज्ज्ञेतसा स्वीकरोमि, कलिकातानगर्याः
प्रसिद्ध-संस्कृतकवि-श्रीयुक्त-ताराकुमारकविरज्ज-महो-
दयोऽनुदाम्यया ग्रन्थस्यास्य अनुवादं पर्यवलोक्य
उपक्षतवान् । इत्यलं पञ्चविंशतिन् ।

शकाब्दः १८१६ }
प्रथमदिवसे भाष्य }
—

श्रीठाकुरदासशर्मणः ।

• विज्ञापनम् ।

वञ्चानुवादेन सह अनुभूतिविवरणादर्शः ग्रं
काश्टते । क्षुद्राकारस्यापि अस्य ग्रन्थस्त्र विषयः
खल्लतीव महत्तरः । अस्य भाषा यादृशी प्रगाढ़ा,
भावस्त्रतोऽपि उत्तमः । अतो मादृशेन जने-
नास्य वञ्चानुवादो दुष्कर एव । एवं सत्यपि
यत्र सम्पन्नः, तत्र केवलं पूजनीयस्य ग्रन्थकर्त्तुः
स्वामिपादस्य कृपया एव ।

पुस्तकेहस्मिन् प्रथमतो देवाक्षरेण संस्कृत-
पूर्वाभासो द्वितीयतो वञ्चाक्षरेण संस्कृतपूर्वाभा-
सस्त्रृतीयतो वञ्चाक्षरेण वञ्चाभाषया पूर्वाभासः
समूलिखितः । ततो देवाक्षरेण संस्कृतभाषया
परमाराध्यस्य ग्रन्थकर्त्तुः सज्जिपुचरितम्, अनन्तरः
वञ्चाक्षरेण संस्कृतभाषया सज्जिपुचरितः, ततो
वञ्चाक्षरेण वञ्चाभाषया सज्जिपुचरितः- अद्भुतम् ।
अथ देवाक्षरेण मूलश्लोकस्तो देवाक्षरेण
भाष्यम्, अनन्तरः वञ्चाक्षरेण मूलश्लोकस्तो
वञ्चाक्षरेण भाष्यम्, तदनन्तरः वञ्चाक्षरेण
मृक्तवञ्चानुवादो भावब्याख्या देवाक्षरेण

হিন্দীভাষ্যা অনুবাদশাত্র যথাক্রমঃ বিদ্যতে ।
 গ্রহস্যাস্য বিষয়েরু মম কিমপি বক্তব্যং
 নাস্তি, তত্ত্বজ্ঞানিন এব তদ্বিচারযন্ত । সাম্প্রতং
 বয়মিদমেব প্রার্থয়ামহে, সর্বেষাং পরিজ্ঞানার্থং
 গ্রহেছে ভাষান্তরিতঃ । যদ্যত্র কশ্চিত্ ভ্রমঃ
 প্রমাদো বা লক্ষ্যেত, বিদ্বাংসঃ কৃপয়া তৎ
 সংশোধযন্ত । অপিচ উপসংহারে বক্তব্যমেতৎ,
 গ্রহস্যাস্য ভাষান্তরাদিকার্য্যেরু নববীপনিবাসী
 শ্রীযুক্ত-পণ্ডিত-শরচন্দ্র-কাব্যরত্নে মম বিশেষ-
 মাহায়ং কৃতবান् । তদ্যেব সবিশেষ-যত্নেন
 পরিশ্রমেণ চ পুস্তকমিদং সম্পন্নমভবৎ । বি-
 জ্ঞাপনান্তে কৃতজ্ঞচেতসা স্বীকরোমি, কলিকাতা-
 নগর্য্যাঃ প্রদিক-সংস্কৃতকবি-শ্রীযুক্ত-তারাকুমার-
 কবিরত্ন-মহোদয়োহনুকম্পয়া গ্রহস্ত্রাস্ত্র অনুবাদং
 পর্যবলোক্য উপকৃতবান् । ইত্যলং পল্লবিতেন ।

শকাব্দঃ ১৮১৬
 প্রথমদিবসে মাবস্তু }

শ্রীঠাকুরদাসশর্ম্মণঃ ।

বিজ্ঞাপন ।

বঙ্গানুবাদ সহ অনুভূতিবিবরণাদর্শ প্রকাশিত হইল। ক্ষুদ্রাকার হইলেও এই গ্রন্থের বিষয় অতীব মহৎ। ইহার ভাষা যেপ্রকার প্রগাঢ়, তাব তদপেক্ষা ও উন্নত। অতএব মাদৃশ ব্যক্তি দ্বারা ইহার বঙ্গানুবাদ অতিশয় দুরুহ ব্যাপার, সন্দেহ নাই। তবে যে সম্পর্ক হইল, সে কেবল পূজ্যপাদ গ্রন্থকর্তা স্বামিজীর আচরণ-কৃপায়ই বলিতে হইবে।

এই পুস্তকে প্রথমে দেবাক্ষরে সংস্কৃতপূর্বাভাস, দ্বিতীয়তঃ বঙ্গাক্ষরে সংস্কৃতপূর্বাভাস, তৃতীয়তঃ বঙ্গাক্ষরে বঙ্গভাষায় পূর্বাভাস লিখিত হইল। অনন্তর পরমারাধ্য গ্রন্থকারের দেবাক্ষরে সংস্কৃত সংজ্ঞপ্রতি জীবনী, তাহার পর বঙ্গাক্ষরে সংস্কৃত সংজ্ঞপ্রতি জীবনী, তাহার পর বঙ্গাক্ষরে বঙ্গভাষায় সংজ্ঞপ্রতি জীবনী প্রদত্ত হইয়াছে। অনন্তর দেবাক্ষরে মূলশ্লোক, তাহার পর দেবাক্ষরে ভাষ্য, তদনন্তর বঙ্গাক্ষরে মূলশ্লোক, অনন্তর বঙ্গাক্ষরে ভাষ্য। তাহার পর বঙ্গাক্ষরে মৎকৃত অনুবাদ ও ভাবব্যাখ্যা, শেষে দেবাক্ষরে হিন্দী অনুবাদ দেওয়া হইয়াছে।

এই গ্রন্থের বিষয়-সম্বন্ধে আমার কিছুই বক্তব্য
 আছি, তবুজ্ঞানীরা তৎসম্বন্ধে বিচার করিবেন। সম্প্রতি
 আমি ইহাই প্রার্থনা করিতেছি যে, সকলের পরি-
 জ্ঞানের নির্মিত আমি এই গ্রন্থের ভাষাস্তর ও ভাব-
 ব্যাখ্যা প্রকাশ করিলাম। যদি ইহাতে কোন ভ্রম-
 প্রমাদ পরিলক্ষিত হয়, স্বীকৃত কৃপা করিয়া উহা
 সংশোধন করিয়া লইবেন। অপিচ এই গ্রন্থের
 ভাষাস্তরাদি কার্য্যে নবদ্বীপ-নিবাসী শ্রীযুক্ত পণ্ডিত
 শৰচন্দ্ৰ কাব্যরন্ধের নিকট আমি বিশেষ সাহায্য
 প্রাপ্ত হইয়াছি। তাহারই সবিশেষ যত্নে ও পরিশ্রমে
 এই পুস্তক সম্পন্ন হইল।

Indira Gandhi National

Institute for the Arts

বিজ্ঞাপনশেষে কৃতজ্ঞহৃদয়ে স্বীকার করিতেছি যে,
 কলিকাতা নগরীর প্রসিদ্ধ সংস্কৃত কবি পণ্ডিতবৰ
 শ্রীযুক্ত তারাকুমার কবিরভূ মহাশয় অনুগ্রহপূর্বক
 এই পুস্তকের আদ্যোপান্ত দেখিয়া দিয়া উপকৃত
 করিয়াছেন। ইত্যলং পল্লবিতেন।

শকা�্দ ১৮১৬ }
 ১লা মাঘ }

শ্রীঠাকুরদামশঙ্খী।

पूर्वीभासः ।

इह खलु विशाले ब्रह्माण्डे सङ्गतीता जीवा
 निवसन्ति, तेषु मानवा एव श्रेष्ठाः । यतो धर्मार्थ-
 कामा मानवैरेव साध्यन्ते । तेषु धर्मं एव प्रधानम् ।
 यतस्त्वज्ञानम् आत्यन्तिकी दुःखनिवृत्तिश्च, स
 धर्मो न खलु मनुष्येतरैः साधयितुं शक्यः । अतएव
 महाजनवाक्यम्—“धर्मेण हीनाः पशुभिः समानाः”
 इति । धर्ममेवातः परमं पुरुषार्थमाहुः । येन
 पूर्वस्मिन् जन्मनि यादृशं सुकृतं दुष्कृतं वानुष्टितं,
 स किल जन्मान्तरे तादृशं फलं लभते । संसारेऽस्मिन्
 प्राक्तनकर्मफलानुसारिणो मानवा भिन्नपथा
 दृश्यन्ते । कोऽपि अर्थाकाङ्क्षी, कोऽपि कामाकाङ्क्षी;
 मोक्षाकाङ्क्षी जीवो विरल एव । परं मोक्षाकाङ्क्षी
 महापुरुषः अस्मादृशामवश्यमुपजीव्यः । तदिदं
 मुमुक्षोस्तस्य भगवतो वाराणसीमधितिष्ठतः पर-
 महंसपरित्राजकाचार्यस्य सरस्वतीपदलाङ्घनस्य
 श्रीमद्भास्करानन्दस्वामिनः क्विरनुभूतिविवरणादर्श-

शास्त्रं तदीयं पुख्यचरितम् लोकशिक्षायै मया
 प्रकाश्यते । तथाचोक्तं महाभारते अनुशासनपर्वणि
 —“महात्मनाम् चरितं श्रीतव्यं नित्यमेव हि” ।
 ओं तत् सत् ।

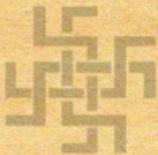

Indira Gandhi National
 Centre for the Arts

পূর্বাভাসঃ ।

ইহ খলু বিশালে ব্রহ্মাণ্ডে সম্প্রাতীতা জীবা
নিবসন্তি, তেষু মানবা এব শ্রেষ্ঠাঃ । যতো
ধর্মার্থকামা মানবৈরেব সাধ্যন্তে । তেষু ধর্ম
এব প্রধানম् । যতস্তদ্বজ্ঞানম্ আত্যন্তিকী
হঃখনিবৃত্তিশ্চ, স ধর্মো ন খলু মনুষ্যেতরৈঃ
সাধয়িতুং শক্যঃ । অতএব মহাজনবাক্যম—
“ধর্মেণ হীনাঃ পশুভিঃ সমানাঃ” ইতি । ধর্ম-
মেবাতঃ পরমং পুরুষার্থমাহঃ । যেন পূর্বশ্রিন्
জন্মনি যাদৃশং স্থৰ্তৎ দুষ্টতৎ বানুষ্ঠিতং, স কিল
জন্মান্তরে তাদৃশং ফলং লভতে । সংসারেইশ্বিন्
প্রাক্তনকর্মফলানুসারিণো মানবা ভিন্নপথা
দৃশ্যন্তে । কোহপি অর্থাকাঙ্গী, কোহপি
কামাকাঙ্গী; মোক্ষাকাঙ্গী জীবো বিরল এব ।
পরং মোক্ষাকাঙ্গী মহাপুরুষঃ অস্মাদৃশামবশ্য-
মুপজীব্যঃ । তদিদং মুমুক্ষোন্তস্য ভগবতো
বারাণসীমধিতিষ্ঠতঃ পরমহংসপরিব্রাজকাচার্যস্য

সরস্বতীপদলাঙ্গনস্য শ্রীমদ্বাক্ষরানন্দস্বামিনঃ কৃতি-
 রন্ধুভূতিবিবরণাদর্শশাস্ত্রং তদীয়ং পুণ্যচরিতঞ্চ
 লোকশিক্ষায়ে ময়া প্রকাশ্যতে । তথাচোক্তং
 মহাভারতে অনুশাসনপর্বণি—“মহাঅনাঞ্চ চরিতং
 শ্রোতব্যং নিত্যমেব হি” । ওঁ তৎ সৎ ।

Indira Gandhi National
 Centre for the Arts

পূর্বাভাস ।

এই বিশাল অক্ষাণ সঞ্চাতীত জীবের বাসভূমি ।
 তন্মধ্যে মানবই শ্রেষ্ঠ । যেহেতু ধর্ম, অর্থ ও কাম
 মানবেরই লভ্য । তাহার মধ্যে ধর্মই প্রধান । তত্ত্ব-
 জ্ঞান ও আত্যন্তিক দৃঃখনিরুত্তিরূপ সেই ধর্ম মনুষ্যে-
 তর প্রাণীরা লাভ করিতে সমর্থ নহে । অতএব
 মহাজনেরা বলেন—“ধর্মইন ব্যক্তিরা পশুর তুল্য” ।
 এই হেতু ধর্মই পরম পুরুষার্থ বলিয়া উক্ত হইয়া
 থাকে । যিনি পূর্বজন্মে যেরূপ স্ফুরণ বা দুষ্ট
 করেন, তিনি জন্মান্তরে সেইরূপ ফল লাভ করেন ।
 এই সংসারে পূর্বজন্মের কর্মফলানুসারে মানবগণকে
 বিভিন্নপথানুগামী দেখিতে পাওয়া যায় । কেহ
 অর্থাকাঙ্ক্ষী, কেহ বা কামলিপ্সু; কিন্তু ইহাদের মধ্যে
 মোক্ষার্থী জীব বিরল । কিন্তু মোক্ষার্থী মহাপুরুষই
 আমাদের তত্ত্বান্তুশীলনের আদর্শ হওয়া উচিত ।
 অতএব আমি সেই মুমুক্ষু যতি বারাণসীস্থ ভগবান্
 শ্রীমৎস্বামী ভাস্করানন্দ সরস্বতীর কৃত অনুভূতি-
 বিবরণাদর্শ-শাস্ত্র ও তাহার পুণ্য-চরিত লোকশিক্ষার
 নিমিত্ত প্রকাশ করিতেছি । মহাভারতের অনুশাসন-
 পর্বেও উক্ত আছে যে, “নিত্যই মহাভাদের চরিত
 শ্রবণ করিবে” । ইতি ।

स्वामि-चरितम् ।

भारतेऽस्मिन् ब्रह्मणीणां वासभूमिः कान्यकुञ्जो
 नाम जनपदोऽतीव पवित्रः । तत्र कानपुरविभाग-
 मध्ये मैथिलालपुरं किल विद्याचर्चया कवीनां
 जन्मना च सर्वत्र विश्रुतम् । तत्र बहवो विप्रा
 निवसन्ति । तेषामतीवपूज्यकुले हिमकरनाम-
 धियः कश्चित् ब्राह्मणो जन्म परिजग्राह । स किल
 शाश्वत्यगोत्रीयः सामवेदान्तर्गतकौथुमशाखाध्यायी
 च आसीत् । तस्य मिथिलालो नाम तनयो बभूव ।
Indira Gandhi National
Centre for the Arts
 नवत्यधिकाष्टादशविक्रमाद्वे आश्विने मासि शुक्ल-
 पक्षे सप्तम्यामईरात्रे मिथिलालस्य श्रीमन्मतिराम-
 नामा पुक्षोऽजनि । न केवलं बालकस्यास्य पितृ-
 कुलमेव पूज्यम्, अपिच मातामहवंशोऽपि कान्य-
 कुञ्जब्राह्मणानामतीव माननीयः । अचिरप्रसूत-
 स्यास्य बालस्य मातामहो नाम्ना मणिरामपण्डितो
 न्यायदर्शनेषु गौतम इवापर आसीत् । गर्भादष्टमे
 वर्षे कृतोपनयनस्य श्रीमन्मतिरामस्य यथाविधि

वेदारभादिकं बुभूव । ततः स पाणिनीयं व्याकरण-
 मध्येतुमुपचक्रमि । इदश्वर्षदेशीयस्य चास्य
 परिणयक्रिया सम्पन्ना । ततथायं महात्मा नवभि-
 रेव वर्षैः निजग्रामे वाराणस्याञ्चावस्थाय वर्जित्क-
 भाष्यादिसहितं समयमेव पाणिनीयं व्याकरणं परि-
 समाप्य काव्यकोषादिकं पठितवान् । अष्टादश्वर्ष-
 देशीयस्य चास्य एकस्तनयः सञ्चातः । तदानीं
 हितीयाश्रमस्य फलं पुच्छमुखं विलोक्य प्राक्तनसंस्कार-
 प्रभावात् संसारानुरागे विनष्टे श्रीमत्तिरामो
 गृहात् वहिर्गंतुं मनोरथं चक्रे । अहो वार्द्धक्येऽपि
 नृणां वासना न क्षयमापद्यते, अस्य महात्मनसु
 यौवनेऽपि यदीडकृतत्वज्ञानस्योदयोऽभूत्, तत्र पूर्व-
 जन्माज्जितपुण्यबलमेव कारणं प्रतिभाति ।

अथ स महात्मा यद्यच्छया उज्जियनीं नगरीं
 जगाम । कियन्तं कालं तत्रावस्थाय इारकानगरी-
 मुपागतः । तत्र तीर्थोचितानि कार्याणि सम्पाद्य
 गुर्जरमालवप्रभृतीन् जनपदान् पर्यटन् तत्र तत्र
 पुण्याश्रमांश्च दृष्टा भूयोऽपि महाकालनगरीम्

उज्जितिनीम् आससाद् । ततो गृच्छता कालेन
स यतीन्द्री वेदान्तानुशीलनेन योगाभ्यासेन ब्रह्मो-
पासनया च कमपि शान्तपावनं कान्तिविशेषं लेभे ।
बहुभिर्विचारैर्हृदयात् रजस्तमीविकारे विदूरिते
तस्य चतुर्थाश्रमस्य सन्न्यासस्य परिग्रहे वासना
समुदिता ।

आभिर्बटनापरम्पराभिर्ज्ञायते, यदेन महाब्रह्मा
यथाक्रममाश्रमचतुष्टयं प्रतिपालितमासीत् । वेदा-
रम्भादारभ्य प्रथमाश्रमः ब्रह्मचर्येण सफलतां नीतः ।
ततः पुक्षमुखावलीकनं यावत् गार्हस्यविधिना
द्वितीयाश्रमः समतीतस्तस्मात् परं सन्न्यासयहणात्
प्राक् तीर्थाटनसमये तस्य वानप्रस्थोचितमनुष्ठानं
बभूव । हरिदारावस्थानकाले पाटलिपुक्षान्तर्गत-
राघोपुरुनिवासिनः अनन्तरामनामधेयादेकस्मात्
शाकदीपि-ब्राह्मणात् प्रस्थानचितयं—(गीताभाष्यं,
शारीरकसूत्रभाष्यं, सभाश्वदशोपनिषदञ्च)—अधीत-
वान् ।

चतुर्विंशतिवर्षदेशीयश्वायम् उज्जितिव्यां दाच्चि-

णात्य-श्रीमत्पूर्णानन्दस्वामिनः परमहंसात् सत्यासं
 दण्डकमण्डलू च जग्राह । पूर्वाश्रमेण सार्वदं मति-
 राम इति पूर्वनाम परिहाय श्रीभास्करानन्द इति
 अभिनवनाम्ना च शुशुभे । ततः स काशीप्रयाग-
 हरिदारहृषीकेशादिषु तीर्थेषु पर्यटितुं प्रचक्रमे ।
 वद्रिनाथतीर्थगमनसमये यद्यच्छया वारमेकं स्वजन्म-
 भूमिं मैथिलालपुरं समाप्ताद्य निःसङ्गं एव माता-
 पित्रोर्नयनातिथिर्बभूव । ततश्च स्वेच्छया दण्ड-
 कमण्डलू कौपीनञ्च परिहाय महाबा स्वामी
 दिगम्बरो बभूव ।

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

इदानीं स महाबा वाराणस्यां दुर्गाकुण्डस्य
 पूर्वस्यामानन्दवागाख्यं स्थानमधितिष्ठति । प्रत्यहं
 बहुशो नरपतीनां मुकुटमणिकिरणजालैस्तस्य पाद-
 युगलसुझासितं भवति । स किलापरविश्वेश इव
 सर्वैः परिपूज्यमानोऽवतिष्ठते । जगतीतले समुच्चैः
 सम्मानाः, उपादेयानि भोग्यवस्तुनि, अन्यानि च
 यानि पार्थिवसुखसाधनानि सन्ति, महाबनोऽस्य
 स्वामिनस्तेषां कोऽप्यभावो नास्ति ; परं तेषु तस्य न

मनागपि सुहा दृश्यते । संसारस्य आपातरम्याः
 पदार्थस्तस्य चित्ताकर्षणे न शक्नुवन्ति । सृशन्ति
 नैनं सुतिनिन्दाः सुखानि दुःखानि वा जीवलोकस्य ।
 अस्य किल महात्मनो निर्बिकारस्य आत्मानात्म-
 विचारः पूज्यपूजकभेदो वा नास्ति, सदात्ममध्ये
 परब्रह्मणः सत्तां विलोकयन् योगानन्दमनुभवति ।
 अधुना तस्य महात्मनः स्वामिनो वयः-परिमाणम्
 एकषष्ठिर्वर्षमात्रम् ।

Indira Gandhi National
 Centre for the Arts

•স্বামি-চরিতম্।

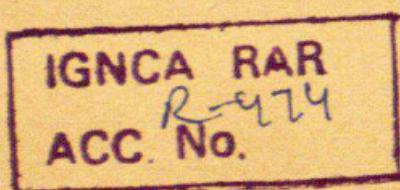
ভারতেহশ্চিন् ব্রহ্মাণ্ডীগাং বাসভূমিঃ কান্ত-
 কুজো নাম জনপদোহতীব পবিত্রঃ । তত্ত্ব কান-
 পুরবিভাগমধ্যে মৈথিলালপুরং কিল বিদ্যাচর্চয়া
 কবীনাং জন্মনা চ সর্বত্র বিশ্রুতম্ । তত্ত্ব বহবে
 বিপ্রা নিবসন্তি । তেষামতীবপূজ্যকুলে হিমকর-
 নামধেয়ঃ কশ্চিং ব্রাহ্মণো জন্ম পরিজগ্রাহ ।
 স কিল শাণ্ডিল্যগোত্রীয়ঃ সামবেদান্তগতকৌথুম-
 শাখাধ্যায়ী চ আসীৎ । তস্য মিশ্রিলালো নাম
 তনয়ো বভুব । নবত্যধিকাঞ্চাদশবিক্রমাদ্বে
 আশ্বিনে মাসি শুলুপক্ষে সপ্তম্যামর্দ্বরাত্রে
 মিশ্রিলালস্ত শ্রীমন্তিরামনামা পুত্রোহজনি ।
 ন কেবলং বালকস্ত্রাস্ত্র পিতৃকুলমেব - পূজ্যম্,
 অপিচ মাতামহবংশোহপি কান্তকুজব্রাহ্মণানা-
 মতীব মাননীয়ঃ । অচিরঞ্চন্তস্ত্রাস্ত্র বালস্ত্র
 মাতামহো নান্মা মণিরামপশ্চিতো ন্যায়দর্শনেন্মু
 গোতম ইবাপর আসীৎ । গর্ভাদক্ষমে বর্ষে

कृतोपनयनस्त्र श्रीमन्मतिरामस्य षथाविधि बेदा-
रस्त्रादिकं बहुव । ततः स पाणिनीयं व्याकरण-
मध्येतुमुपचक्रमे । द्वादशवर्षदेशीयस्त्र चास्य
परिग्राहक्रिया सम्पन्ना । ततश्चायং महात्मा
नवभिरेब वर्षैः निजग्रामे बाराणस्याञ्चाबस्थाय
वाट्टिकताष्यादिसहितं समग्रमेब पाणिनीयं
व्याकरणं परिसमाप्य काव्यकोषादिकं पठि-
तवान् । अष्टादशवर्षदेशीयस्य चास्य एकस्त्रनयः
सञ्चातः । तदानीं द्वितीयाश्रमस्य फलं पुत्रमुखं
बिलोक्य प्राकृतसंक्षारप्रभावां संसारानुरागे
विनष्टे श्रीमन्मतिरामो गृहां बहिर्गत्वा मनोरथं
चक्रे । अहो वार्द्धक्येहपि नृणां वासना न
क्षयमापद्यते, अस्य महात्मनस्त्र योवनेहपि
यदीदृक्तत्त्वज्ञानस्योदयेहत्तुः, तत्र पूर्वजन्मा-
र्जितपुण्यबलमेब कारणं प्रतिभाति ।

अथ स महात्मा यदृच्छया उज्जयिनीं नगरीं
जगाम । कियन्तः कालं तत्राबस्थाय द्वारकानगरी-
मुपागतः । तत्र तीर्थोचितानि कार्याणि सम्पाद्य

গুরুজ্ঞরমালবপ্রভৃতীন् জনপদান্ পর্যটন্ তত্ত্ব
 তত্ত্ব পুণ্যাশ্রমাংশ্চ দৃষ্ট্বা ভূয়োহিপি মহাকাল-
 নগরীমূ উজ্জয়িনীমূ আসসাদ। ততো গচ্ছতা
 কালেন স যতীন্দ্রে। বেদান্তানুশীলনেন যোগা-
 ভ্যাসেন ব্রক্ষেপাসনয়। চ কমপি শান্তপাবনং
 কান্তিবিশেষং লেভে। বহুভিবিচারেহ'দয়াৎ
 রজস্তমোবিকারে বিদুরিতে তস্ত চতুর্থাশ্রমস্ত
 সন্ধ্যাসস্ত পরিগ্রহে বাসনা দমুদিতা।

আভিযৰ্থটনাপরম্পরাভিজ্ঞায়তে, যদনেন মহা-
 অনা যথাক্রমমাশ্রমচতুষ্টয়ং প্রতিপালিতমাসীৎ।
 বেদারস্তাদারভ্য প্রথমাশ্রমঃ ব্রহ্মচর্যেণ সফলতাঃ
 নীতঃ। ততঃ পুত্রমুখাবলোকনং যাবৎ গার্হস্য-
 বিধিনা দ্বিতীয়াশ্রমঃ সমতীতস্তম্বাং পরং সন্ধ্যাস-
 গ্রহণাং প্রাক্ তীর্থাটনসময়ে বানপ্রস্থোচিতমন্তু-
 ষ্ঠানং বহুব। হরিদ্বারাবস্থানকালে পাটলি-
 পুত্রান্তর্গতরাঘোপুরনিবাসিনঃ অনন্তরামনামধ্যেয়া-
 দেকস্মাং শাকবীপি-ব্রাঙ্কণাং প্রস্থানত্রিতয়ং

(গীতাভাষ্যং, শারীরকসূত্রভাষ্যং, সভাষ্যদশোপনিষদঞ্চ) — অধীতবান् ।

চতুর্বিংশতিবর্ষদেশীয়শ্চায়ম্ভুজজয়িন্যাং দাক্ষিণাত্য শ্রীমৎপূর্ণানন্দস্বামিনঃ পরমহংসাং সম্যাসং দণ্ডকমণ্ডলু চ জগ্রাহ । পূর্বাশ্রমেণ সার্কং মতিরাম ইতি পূর্বনাম পরিহায় শ্রীভাস্করানন্দ ইতি অভিনবনাম্না চ শুশ্রূতে । ততঃ স কাশী-প্রয়াগহরিদ্বারহষীকেশাদিষ্যু তীর্থেষ্঵ু পর্যটিতুং প্রচক্রমে । বদ্রিনাথতীর্থগমনসময়ে যদৃচ্ছয়া বার-মেকং স্বজন্মভূমিং মৈথিলালপুরং সমাসাদ্য নিঃসঙ্গ এব মাতাপিত্রোন্নয়নাতিথির্বভূব । ততশ্চ স্বেচ্ছয়া দণ্ডকমণ্ডলু কৌপীনঞ্চ পরিহায় মহাআমী স্বামী দিগন্বরো বভূব ।

ইদঞ্চীং স মহাআমা বারাণস্যাং হুর্গাকুণ্ডাং পূর্বস্যামানন্দবাগাখ্যং স্থানমধিতির্থতি । প্রত্যহং বহুশো নরপতীনাং মুকুটমণিকিরণজালৈস্তস্য পাদযুগলমুক্তাসিতং ভবতি । স কিলাপরবিশ্বেশ ইব সর্বৈঃ পরিপূজ্যমানোহৰ্বতির্থতে । জগতী-

তলে সমুচ্ছঃ সন্মানাঃ; উপাদেয়ানি ভোগ্য-
 বস্তুনি, অন্তানি চ যানি পার্থিবস্থসাধনানি সন্তি,
 মহাত্মনোহস্য স্বামিনস্তেষাং কোহপ্যভাবো
 নাস্তি; পরং তেষু তস্য ন মনাগপি. স্পৃহা
 দৃশ্টতে। সংসারস্য আপাতরম্যাঃ পদার্থাস্তস্য
 চিভাকর্ষণে ন শক্তুবস্তি। স্পৃশস্তি নৈনং স্ততি-
 নিন্দাঃ স্থানি দুঃখানি বা জীবলোকস্য। অস্য
 কিল মহাত্মনো নির্বিকারস্য আত্মানাত্মবিচারঃ
 পূজ্যপূজকভেদো বা নাস্তি। সদাত্মধ্যে পর-
 ব্রহ্মণঃ সত্তাং বিলোকয়ন् যোগানন্দমনুভবতি।
 অধুনা তস্য মহাত্মনঃ স্বামিনো বয়ঃ-পরিমাণম্
 একষষ্ঠিবর্ষমাত্রম्।

স্বামীর জীবন-চরিত্ৰ ।

এই ভাৰতবৰ্ষে ব্ৰহ্মবিদিগেৱ বাসভূমি কান্তকুজ
জনপদ অতিপবিত্ৰ । তাহাৱ কানপুৱিভাগমধ্যে
মৈথিলালপুৱ বিদ্যাচৰ্চা ও কবিগণেৱ জন্মহেতু
অতিপ্ৰসিদ্ধ । সেখানে বহুসঞ্চাক ব্ৰাহ্মণেৱ বাস ।
তাহাদেৱ মধ্যে অতিপূজ্য কুলে হিমকৱ-নামধেয় এক
ব্ৰাহ্মণ জন্ম পৱিগ্ৰহ কৱেন । তিনি শাণ্ডিল্যগোত্ৰীয়
সামবেদান্তগত-কৌথুমশাখাধ্যায়ী ছিলেন । তাহার
মিশ্রিলাল নামে পুত্ৰ জন্মিয়াছিলেন । ১৮৯০ সংবতে
আধিন মাসেৱ শুক্ৰপক্ষকীয় সপ্তমী তিথিতে অৰ্কৱাৰ্ত্ৰ-
সময়ে মিশ্রিলালেৱ শ্ৰীমন্তিৱাম-নামা পুত্ৰ জন্ম গ্ৰহণ
কৱেন । কেবল যে এই বালকেৱ পিতৃকুলই পূজ্য, তাহা
নহে ; ইহার মাতামহ-বৎশও কান্তকুজ ব্ৰাহ্মণদিগেৱ
মধ্যে অতিশয়-মাননীয় । অচিৱপ্ৰসূত এই বাল-
কেৱ মাতামহেৱ নাম মণিৱাম পঙ্কিত ; ইনি ত্যায়দৰ্শনে
গৌতমেৱ শ্তায় ছিলেন । গৰ্ভ হইতে অষ্টম বৰ্ষে শ্ৰীমান-
মতিৱামেৱ উপনয়ন হইলে যথাবিধি বেদাৱস্তু হইয়া-
ছিল । অনন্তৰ তিনি পাণিনীয় ব্যাকৰণ অধ্যয়নে প্ৰবৃত্ত
হন । দ্বাদশবৰ্ষ বয়ঃক্রমকালে ইহার পৱিণ্য-ক্ৰিয়া

সম্পন্ন হয়। তাহার পর এই মহাত্মা নয়বর্ষ মধ্যে
 নিজ গ্রামে ও বারাণসীতে অবস্থানপূর্বক বার্তিক-
 ভাষ্যাদি-সহিত সমগ্র পাণিনীয়-ব্যাকরণ পরিসমাপ্ত
 করত কাব্যকোষাদি অধ্যয়ন করিয়াছিলেন। অষ্টাদশ-
 বর্ষ বয়সে ইহার এক পুত্র উৎপন্ন হয়। তদানীং দ্বিতীয়
 আশ্রমের ফলস্বরূপ পুত্রমুখ বিলোকন করিয়া প্রাক্তন-
 সংস্কার-প্রভাবে সংসারানুরাগ বিনষ্ট হইলে শ্রীমান-
 মতিরাম গৃহ হইতে বহিগত হইতে অভিলাষী হই-
 লেন। হায়! বার্ক্সেও মানবের বাসনা ক্ষয় প্রাপ্ত
 হয় না, আর এই মহাত্মার ঘোবনেই যে ঈদৃশ তত্ত্ব-
 জ্ঞানের উদয় হইল, তদ্বিষয়ে পূর্বজন্মার্জিত পুণ্যবলই
 কারণ বলিয়া বোধ হয়।

India Gandhi National
Library & Museum

অনন্তর এই মহাত্মা যদৃচ্ছাক্রমে উজ্জয়িনী
 নগরীতে উপনীত হইলেন। কিয়ৎকাল সেখানে
 অবস্থানপূর্বক দ্বারকা নগরীতে উপস্থিত হইয়া-
 ছিলেন। সেখানে তীর্থোচিত কার্য্য সকল সম্পাদন
 করত গুর্জর, মালব প্রভৃতি জনপদ পর্যটন-প্রসঙ্গে
 তত্ত্বদেশের পুণ্যাশ্রম-সমূহ সন্দর্শন করিয়া পুনরায়
 মহাকাল-নগরী উজ্জয়িনীতে সমাগত হইলেন।
 অনন্তর কিছুকাল পরে সেই মহাত্মা বেদান্তের অনু-

শীলন, যোগাভ্যাস ও অক্ষোপাসনা দ্বারা কেমন এক শান্তিপাবন কান্তিবিশেষ লাভ করিয়াছিলেন। বহু বিচার দ্বারা হৃদয়ের রজঃ এবং তমোগুণের বিকার বিদূরিত হইলে তাহার চতুর্থ আশ্রম সন্ন্যাস পরিগ্রহে বাসনা উদ্দিত হইয়াছিল।

এই সকল ঘটনা-পরম্পরায় জ্ঞাত হওয়া যাই যে, এই মহাজ্ঞার পর্যায়ক্রমে চারিটি আশ্রমই প্রতিপালিত হইয়াছিল। বেদারস্ত হইতে প্রথম আশ্রম অক্ষচর্য দ্বারা সফল হয়, অনন্তর পুনর্মুখাবলোকন পর্যন্ত গার্হস্থ্য-বিধি দ্বারা দ্বিতীয় আশ্রম অতীত-হয়, তাহার পর সন্ন্যাস-গ্রহণের পূর্ব পর্যন্ত তীর্থ-পরিভ্রমণ-কালে বানপ্রস্থোচিত কার্য অনুষ্ঠিত হইয়াছিল। অনন্তর হরিদ্বারাবস্থান-কালে পাটলিপুত্রের অন্তর্গত রাঘোপুর-নিবাসী অনন্তরাম-নামধের এক শাকদ্বীপী আক্ষণ হইতে প্রস্থানত্রয় (অর্থাৎ গীতাভাষ্য, শারীরক-সূত্র-ভাষ্য ও সভাষ্যদশোপনিষৎ) অধ্যয়ন করিয়াছিলেন।

চতুর্বিংশ বর্ষে উজ্জয়িনী-ধামে দাক্ষিণাত্য শ্রীমান্পূর্ণানন্দ স্বামী নামক পরমহংসের নিকট সন্ন্যাস ও দণ্ডকমণ্ডল পরিগ্রহ করেন এবং পূর্বাশ্রমের সহিত

‘মতিরাম’ এই পূর্ব নামও পরিত্যাগপূর্বক ‘শ্রীভাস্করানন্দ’ এই অভিনব নাম দ্বারা স্বশোভিত হন। অনন্তর কাশী, প্রয়াগ, হরিদ্বার, হৃষীকেশাদি তীর্থ পর্যটন করিতে প্রবৃত্ত হন। বদ্রিনাথ-তীর্থ-গমন-সময়ে ঘন্টাক্রমে একবার স্বীয়জন্মভূমি মেথিলালপুরে উপস্থিত হইয়া নিঃসঙ্গভাবে জনক জননীর নয়নের অতিথি হইয়াছিলেন। অনন্তর স্বেচ্ছাক্রমে দণ্ডকমণ্ডল ও কৌপীন পরিহারপূর্বক মহাত্মা স্বামী দিগন্ধর হইলেন।

এখন মহাত্মা স্বামী বারাণসী-ধামে দুর্গাকুণ্ডের পূর্বভাগে আনন্দবাগে অবস্থান করিতেছেন। প্রত্যহ কত কত নরপতির মুকুট-মণি-কিরণে তাহার পাদযুগল উদ্ধাসিত হইতেছে। সেই মহানুভব অপর বিশ্বেরের আয় সর্বসাধারণকর্তৃক পূজিত হইয়া কাল কর্তন করিতেছেন। জগতে উচ্চ সম্মান, উপাদেয় ভোগ্য ও অন্যান্য যাহা কিছু পার্থিব সুখসাধনের বস্তু আছে, এই মহাত্মা স্বামীর তাহার কোন বস্তুরই অভাব নাই; কিন্তু সে সমুদায়ের প্রতি তাহার কিছুমাত্র স্পৃহা দৃষ্ট হয় না। সংসারের আপাতরম্য পদাৰ্থনিচয় তাহার চিত্ত আকর্ষণে সমর্থ নহে। জীবলোকের স্তুতি-নিন্দা

বা স্বত্ত্বাদুর্ধে সেই মহাআত্মাকে স্পর্শ করিতে পারে না।
 এই মহাআত্মার আত্মনাত্ম-বিচার বা পূজ্যপূজক-ভেদ
 নাই। তিনি সদা আত্মার মধ্যে পরব্রহ্মের সত্তা
 বিলোকন করিয়া যোগানন্দ অনুভব করেন। সম্প্রতি
 এই মহাআত্মা স্বামীর বয়সের পরিমাণ একষষ্ঠিবর্ষ
 মাত্র।

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

अनुभूतिविवरणादर्शः ।

श्रीगणेशाय नमः ।

यदा कदानन्दवनेऽविमुक्तके
विमुक्तिरागेण मनोऽनुरच्छयन् ।
विमुक्तनानासतिवाद्वासनो
विचारचारादिदमेव भावये ॥ १ ॥

श्रीगणेशाय नमः ।

भाष्यम् ।

सरलत्वात् नीयेत यथार्थान्तरमित्यतः ।

क्वचिदेवातिसङ्घैपात् स्वाशयः स्वयमुच्यते ॥

शिवेन कदाप्यपरित्यक्तत्वादविमुक्तं काशी-
क्षेत्रम् अभावपरिणामाऽस्यर्थित्वेन सदाशिवस्त्रूप-

स्यात्यक्तत्वाङ्गम्भी वा । आनन्दवनमानन्दप्रचुरत्वात्
 काशी तत्रयदुर्गाकुण्डसमीपवर्त्तिवाटिकाविशेषो
 वा । खण्डानन्दस्तरूपं वा । तत्र यदा कदाचित्
 नानामृतिर्दीर्घवृद्धिस्तथा यो विवादस्त्रासना येन
 त्यक्ता सोऽहम् । चारः आचारः प्रवृत्तिः विचार-
 प्रवृत्तिर्हेतोः । मुक्तिरङ्गेण मनो रक्तं कुर्वन्निदं
 वस्त्रमाणसेव ध्यायामीत्यर्थः ॥ १ ॥

५

यदा कदानन्दवनेऽविघूक्तके
 विघूक्तिरागेण घनेऽनुरञ्जयन् ।
 विघूक्तनानामितिवादवासनो
 विचारारादिदमेव भावये ॥ १ ॥

- त्रिगणेशाय नमः ।

त्रायग् ।

सरलहान्न नौयेत यथार्थान्तरमित्यतः ।

कृष्णदेवातिसज्जेपाऽस्त्राशयः स्वयमूच्यते ॥

শিবেন কুদাপ্যপরিত্যক্তহাদবিমুক্তং কাশী-
ক্ষেত্রম্ অভাবপরিগামাহস্পর্শিত্বেন সদাশিব-
স্বরূপস্যাত্যক্তহাদ্ব্রন্দ বা । আনন্দবনমানন্দ-
প্রচুরহাঁ কাশী তত্ত্যদুর্গাকুণ্ডসমীপবর্তিবাটিকা-
বিশেষো বাহ্যগুনন্দস্বরূপং বা । তত্ত্ব যদা
কদাচিৎ নানামতিবৈত্বুদ্ধিস্তয়া যো বিবাদ-
স্তুদ্বাসনা যেন ত্যঙ্কা সোহহয় । চারঃ আচারঃ
প্রবৃত্তিঃ বিচারপ্রয়োগেহেতোঃ । মুক্তিরঙ্গেণ
মনে রক্তং কুর্বন্নিদং বক্ষ্যমাণমেব ধ্যায়া-
মীত্যর্থঃ ॥ ১ ॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

বঙ্গানুবাদ ।

বিশ্বেশ্বর কথনও যে স্থান পরিত্যাগ করেন না,
সেই কাশীক্ষেত্রে অবস্থিত আনন্দবনে বাস করত
সংসারানুরাগ বিমোচন দ্বারা চিন্ত বিনোদনপূর্বক
বৈত্বুদ্ধি পরিহার করিয়া বিচার-প্রবৃত্তি-হেতু আমি
(ভাস্করানন্দ) এইরূপ চিন্তা করিতেছি ।

भाब-व्याख्या ।.

आगि बाराणसी-धामस्थ आनन्दवागे अवस्थान करि ।
 एই मायामय स्त्रिप्रपञ्चेर उपर ये अनास्था, ताहाइ
 आमार मानसिक अबलम्बन हइयाछिल, अनन्त्र आमार
 द्वैतबुद्धि अर्थां जीवात्मार ओ परमात्मार भेद अथवा
 बाहु एवं आत्मान्तर पदार्थेर अस्तित्व-बोध बिनष्ट
 हइले, आमार आत्मतद्वयिचारे प्रवृत्ति हय, स्वतरां
 एইकप भाबना आमार मनोमध्ये उदित हय ।

आध्यात्मिक भाब ।

अद्वैत अमृतमय ब्रह्मानन्द भोग करिते
 करिते आमार जीवात्मा-परमात्मार भेद-छोन तिरो-
 हित हय, स्वतरां वक्ष्यमाण भाबेर विकाश हइते
 थाके ।

हिन्दौ अनुवाद ।

महादेव विश्वेश्वर कभी जिस स्थानको परि-
 त्याग नहीं करते हैं इसीमाफिक काशीस्थ आनन्द-
 वन यो है । वहां पर अवस्थान करके संसारकी

माया परित्याग द्वारा अपने चित्त विनोदन हेतुक हैतवुद्धि क्षोड़के विचारप्रवृत्ति हीनेके वास्ते हम भास्तुरानन्द इसीमाफिक चिन्तना करते हैं ॥ १ ॥

सकलं जगदेतदपूर्वपदं
 जड़वार्थनलानिलभूतमयम् ।
 दुरतिक्रमकालजवेन सदा
 परिणामि नयामि तदादरणम् ॥२॥

Indira Gandhi National
 Centre for the Arts

भाष्यम् ।

अथ सतां विचारगोचरतां सत् प्रियतममेवाहं-
 तीति सर्वस्याभार्थत्वादाभन्नानन्यार्थत्वावियमा-
 ल्लानं विचारयति सकलमिति । सकलं सावयवम् ।
 जड़चतुर्भूतकार्यम् । दुरत्ययकालविगेनानुकृणं परि-
 णामि । तथा सुष्टुः पुराऽसङ्गचिदन्याभावान् पूर्वं
 कारणं यस्य तत्र तत्पदं गम्यमानमतस्तस्मिन्नी-

द्वये जगत्याऽदरणमास्यां न करोमि । मिथा-
सङ्कातो नामेति भावः ॥ २ ॥

सकलं जगदेतदपूर्वपदं
जड़बाहून्लानिलभूतमयम् ।
द्वरतिक्रमकालजवेन सदा
परिणामि नयामि तदादरणम् ॥२॥

भाष्यम् ।

अथ सतां विचारगोचरतां सः प्रियतम-
शेबाहृतीति सर्वस्यात्मार्थहादात्मनश्चानन्तार्थात्
प्रियमात्मामः विचारयति सकलमिति । सकलं
सावयवम् । जड़चतुर्भूतकार्यम् । द्वरत्ययकाल-
वेगेनानुकृणं परिणामि । तथा स्मेतेः पुरा-
हस्त्रचिदन्ताभावान् पूर्विं कारणं यस्य तच्च तत्-
पदं गम्यमानमतस्त्रिमीदृशे जगत्यादरणमास्यां
न करोमि । मिथ्यादञ्जातो नात्मेति भावः ॥२॥

• বঙ্গানুবাদ ।

জল, ভূমি, অগ্নি ও বায়ুর সমষ্টিস্বরূপ এই সাবয়ব
জগৎ স্থিতির পূর্বে ছিল না এবং দুরতিক্রমণীয় কাল-
প্রভাবে নিয়তই ইহার পরিবর্তন সাধিত হইতেছে।
অতএব ঈদৃশ পরিবর্তনশীল জগতে আমি কোনমতেই
আস্থা স্থাপন করিতে পারি না।

তাৰ-ব্যাখ্যা ।

এই জগৎ অনিত্য; কেননা ইহা অগ্নি, বায়ু, জল
ও ভূমির সমষ্টিমাত্ৰ। আৱ কালেৱ অনিবার্য নিয়মেৱ
বশে নিয়ত ইহার অবস্থান্তৰ হইতেছে। অতএব
ঈদৃশ চক্ষন জগতেৱ প্রতি সংসাৱেৱ রহস্যজ্ঞ ব্যক্তিৰ
কিৱে আস্থা হইতে পাৱে ?

আধ্যাত্মিক তাৰ ।

যাহাৱ সেই নিত্য সংস্কৃপ্ত ব্রহ্মে অন্তঃকৰণেৱ
বৃত্তি দৃঢ় হইয়াছে, তিনি অনিত্য বস্তুতে মুঝ হন না।

हिन्दौ अनुवाद ।

जल भूमि अग्नि वायुका समष्टि यही जगत्
 सृष्टिका आगाड़ी नहीं था । दुरतिक्रमणीय
 कालका' प्रभावसे इसका हरवकत परिवर्तन होता
 है । अतएव इसीमाफिक जगत्‌का पर हम
 आस्था करने नहीं सकते हैं ॥ २ ॥

जड़जागतवस्तुमयीषु सदा
 धिषणासु चितिः स्फुरतौव तदा ।
 अपहाय जड़ं स्फुरणं त्वजड़ं
 विततैकविधं हि कदास्ति न तत् ॥ ३ ॥

भाष्यम् ।

स्थूलारूप्यतीन्यायेनात्मानं लक्ष्यितुमाह जड़ेति ।
 सदानुकृणं घटादि जड़जगद्वाकारधीरुत्तिष्ठु
 चित् प्रतिविम्बतीवाक्रियत्वादसङ्गत्वाच्च । तदा घट-
 घटाकार-वृत्त्यादि जड़ं त्वक्ता स्फुरणोपलक्षितं

चेतनं बोधस्तुः हि यतोऽखण्डैकरूपम् । तथाच
तदात्माहं कदा नास्मि किन्तु सदास्मि । बोध
एवात्मेति भावः ॥ २ ॥

जड़जगतबन्धुमयौषु मदा
धिषणास्त्रु चितिः स्फुरतौव तदा ।
अपहाय जड़े स्फुरणे अजड़े
वितैकविधे हि कदास्मि न ते ॥ ३ ॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

भाष्यम् ।

स्तुलारुक्ततीन्यायेनात्मानं लक्षयितुमाह जडेति ।
सदानुक्षणं घटादि-जड़जगतबन्धुकारधीर्भिरु चिं
प्रतिविष्टतीवाक्रियत्वादसम्प्रत्वाच । तदा घट-घटा-
कार-रूप्यादि जड़े त्यक्तुं स्फुरणोपलक्षितं
चेतनं बोधस्तु हि यतोऽखण्डैकरूपम् । तथाच
तदात्माहं कदा नास्मि किन्तु सदास्मि । बोध
एवात्मेति भावः ॥ ३ ॥

ବଞ୍ଚାନ୍ତୁବାଦ ।

সର୍ବଦା ଜଡ଼ ଜଗତେର ବସ୍ତୁଜ୍ଞାନମୟୀ ଯେ ବୁନ୍ଦିବୃତ୍ତି, ସେ ସଟ ପଟ ପ୍ରଭୃତିର ଆକାର ଆମାଦେର ଚିତ୍ରେ ପ୍ରତି-
ବିଶ୍ଵିତ କରିଯା ଦିତେଛେ । ଯଥନ ଆମରା ଏଇ ଜଡ଼ବୁନ୍ଦି
ପରିହାର କରିତେ ପାରିବ, ତଥନ ଜଡ଼ାତୀତ ବ୍ୟାପନଶୀଳ
ଆଜ୍ଞା ଆମାଦେର ଅନ୍ତଃକରଣେ ପ୍ରକାଶିତ ହଇବେ ।

ଭାବ-ବ୍ୟାଖ୍ୟା ।

ଜଡ଼ ଏବଂ ଆଜ୍ଞା ଉଭ୍ୟେର ଭେଦ-ଜ୍ଞାନ ବିନଷ୍ଟ ହଇଲେ
ଆମାଦେର ସର୍ବବିଧ ଅବସ୍ଥାଇ ଆଜ୍ଞାମୟ ହଇବେ, ଆଜ୍ଞା
ଭିନ୍ନ ଦ୍ଵିତୀୟ-ବସ୍ତୁ-ଜ୍ଞାନ ତିରୋହିତ ହଇଯା ଯାଇବେ ।

ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଭାବ ।

ଏ ନିଖିଲ ବସ୍ତୁଜାତ ଆଜ୍ଞା ହିତେ ଭିନ୍ନ ନହେ, କେବଳ
ଆମାଦେର ଅଜ୍ଞାନତାଇ ଭେଦ-ଜ୍ଞାନେର କାରଣ । ଯଥନ
ଶୁଦ୍ଧ ଅଜ୍ଞାନ-ମୁକ୍ତ ହଇବେ, ତଥନ ସମୁଦ୍ରାୟଇ ଆଜ୍ଞା
ବା ବ୍ରକ୍ଷରୂପେ ଆମାଦେର ଧାରଣା ବା ପ୍ରତୀତିର ବିଷୟ
ହଇବେ ।

हिन्दौ अनुवाद ।

जो जड़पदार्थव्यापिनी बुद्धि हैं सो घट-
पटादि वसुका स्वरूप हमलोगका मनमे प्रति-
विभित करती हैं । जिस वकत हमलोग जड़-
बुद्धिको त्याग करनेको समर्थ होवेंगे, तिसी वकत
जड़पदार्थको अतिक्रम करचुका जो सर्वव्यापी
आत्मा सो हमलोगके अन्तःकरणमे प्रकाशित
होगर । अर्थात् तिस वकत हमलोगकी सब
अवस्था आत्माहो होगा, आत्मासे भिन्न जो द्वितीय
वसुका ज्ञान सो लुप्त हो जायगा ॥ ३ ॥

मकुरोपगमापगमान्तरितं

भवति स्फुरणं तु मुखस्य यथा ।

न तथा स्थितिरस्य भवेद्विहता

समयचयगा खसमा हि खगा ॥ ४ ॥

भाष्यम् ।

ओपाधिकप्रतिविष्वानित्यत्वेऽपि तदुपलक्षित-
 विष्वमविनाश्य मेवेत्याह मुकुरेति । मुखस्य स्फुर-
 ण्णनु मुखाकारवृत्तिं चित्प्रतिविष्वस्तु दर्पणोपसरणाप-
 सरणयोर्मध्यसमये यथा प्रतीतं भवति, तथा तद्व-
 पेण विकालगास्य स्थितिर्विनष्टा न सम्भवति । हि
 यतः सा स्थितिः खतुत्वा खादप्यतिसूक्ष्मत्वात् ख-
 मध्येऽपि आमा ॥ ४ ॥

Indira Gandhi National
Museum, New Delhi

मूकुरोपगमापगमान्तरितः
 भवति स्फुरणं तु मूर्खस्य यथा ।
 न तथा स्थितिरस्य भवेद्विहता
 समयत्रयगा खसमा हि खगा ॥ ४ ॥

ताव्यम् ।

ओपाधिकप्रतिविष्वानित्यत्वेऽपि तदुपलक्षित-
 विष्वमविनाश्य मेवेत्याह मूकुरेति । मूर्खस्य स्फुर-

ନେତ୍ର ମୁଖାକାରରୁତି ଚିତ୍ରପ୍ରତିବିଷସ୍ତ ଦର୍ପଣୋପସର-
ଗାପସରଣୟୋର୍ମଧ୍ୟସମୟେ ସଥା ପ୍ରତୀତଃ ଭବତି, ତଥା
ତଜ୍ଜପେଣ ତ୍ରିକାଳଗାସ୍ୟ ଶ୍ରିତିବିରିନକ୍ତା ନ ସନ୍ତୁଷ୍ଟବତି ।
ହି ସତଃ ସା ଶ୍ରିତିଃ ଖତୁଲ୍ୟା ଖାଦପ୍ଯତିସୂକ୍ଷମତ୍ତ୍ଵାଂ
ଖମଧ୍ୟେହପି ବ୍ୟାପ୍ତା ॥ ୪ ॥

ବଞ୍ଚାନ୍ତୁବାଦ ।

ଦର୍ପଣର ଅପସାରଣେ ସେପକାର ମୁଖେର ପ୍ରତିବିଷ୍ଵ
ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୟ, ଏହି ଆତ୍ମାର ଶ୍ରିତି ତଜ୍ଜପ କ୍ଷଣସ୍ଥାଯିନୀ
ନହେ । ଆକାଶେର ଶ୍ୟାମ ସୂକ୍ଷମ ହୃଦୟାୟ ଉହା ଆକାଶ-
ମଧ୍ୟ ଓ ତ୍ରୈତାତଭାବେ ବ୍ୟାପ୍ତ, ସେ ହେତୁ ଆତ୍ମ-ଶ୍ରିତି
କାଲତ୍ରଯ ବ୍ୟାପିଯା ବିଦ୍ୟମାନ ।

ଭାବ-ବ୍ୟାଖ୍ୟା ।

ଦର୍ପଣଥାନି ସତକ୍ଷଣ ମୁଖେର ଅଗ୍ରଭାଗେ ଧୂରା ଯାଯ,
ତତକ୍ଷଣ ଉହାତେ ମୁଖେର ପ୍ରତିବିଷ୍ଵ ଦେଖିତେ ପାଓଯା ଯାଯ;
ଦର୍ପଣ ସରାଇଲେଇ ଆର ମୁଖେର ପ୍ରତିକୃତି ଲକ୍ଷିତ ହୟ ନା ।
ଆତ୍ମାର ବିଦ୍ୟମାନତା ତଜ୍ଜପ କ୍ଷଣସ୍ଥାଯିନୀ ନହେ ; କେନନା
ଆତ୍ମା ଅତି ସୂକ୍ଷମ ହଇଲେଓ ଆକାଶ ସେମନ ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପି,

এই আত্মা ও সেইকল সংসারময় পরিব্যাপ্তি । আকাশ
যেমন অতীত, বর্তমান ও ভবিষ্যৎ এই তিনি কালই
ব্যাপিয়া আছে, আত্মা ও সেইকল তিনি কাল ব্যাপিয়া
আছেন ।

আধ্যাত্মিক ভাব ।

আত্মা নিত্য সনাতন, ইহার ঋংস বা প্রাগ্ভাব
নাই । ইহা সর্বকালে সর্বভূতে চির-বিদ্যমান ।

হিন্দী অনুবাদ ।

জৈসे দর্পণকী দূসরে স্থানমে কর দেনেসে মুখকী
ক্ষায়া লুপ্ত হোতী হৈ তিসী তরহসে আত্মাকী
স্থিতি ক্ষণস্থায়নী নহীঁ হোতী হৈ । আকাশকা
তরহ সূক্ষ্মত্ব হেতুসে আকাশমধ্যমে ব্যাপ্ত হৈ ।
জিস কারণসে আত্মাকী স্থিতি তিনি কালমে ব্যাপ্ত
রহতী হৈ ॥ ৪ ॥

मननादिद्वद्वात्र तु देह इव
खमतिर्यदि नास्ति गतिः कुगतिः ।

अहमेव सदा मयि नास्ति जग-
न्न च कालजवः परिभूतिभवः ॥ ५ ॥

भाष्यम् ।

निर्दीरितनित्याब्मनः साक्षात्कारे सति विद्वान्-
वनामाह मननादीति । देह इवात्रोक्तविधामस्तरुपे
मननादिना दृढ़ाहंमतिर्यदि स्यात्तर्हि सुगतिः
कुगतिर्वा नास्ति, जगदपि नास्ति, ताटशे मय-
इनुपलभात् । तथा परिभूतिः परिणामस्य हेतुः
कालरयोऽपि न । किन्तु सदाहमेवास्मद्वयमिति
भावोऽभावादन्यस्याब्मन आब्मविदः ॥ ५ ॥

मननादिदृढ़ात्र तु देह ईव ।
स्वगतिर्यदि नास्ति गतिः कुगतिः ।
अहमेव सदा मयि नास्ति जग-
न्न च कालजवः परिभूतिभवः ॥ ५ ॥

ଭାଷ୍ୟମ ।

ନିର୍କାରିତନିତ୍ୟାତ୍ମନଃ ସାକ୍ଷାତ୍କାରେ ସତି
ବିବସ୍ତାବନାମାହ ମନନାଦୀତି । ଦେହ ଇବାତ୍ରୋକ୍ତ-
ବିଧାତ୍ସମ୍ବଲପେ ମନନାଦିନା ଦୃଢାହଂମତିର୍ଯ୍ୟଦି ସ୍ୟାତ୍ତର୍ହି
ସ୍ଵଗତିଃ କୁଗତିର୍ବୀ ନାସ୍ତି, ଜଗଦପି ନାସ୍ତି, ତାଦୃଶେ
ମସ୍ୟନୁପଲଙ୍ଗ୍ରାହ । ତଥା ପରିଭୂତେଃ ପରିଣାମସ୍ୟ
ହେତୁଃ କାଳରଯୋହପି ନ । କିନ୍ତୁ ସଦାହମେବାସ୍ୟ-
ଦୟମିତି ଭାବୋହଭାବାଦନ୍ତସ୍ୟାତ୍ମନ ଆତ୍ମବିଦଃ ॥ ୫ ॥

Indira Gandhi National

ବଞ୍ଚାନୁବାଦ ।

ଦେହେର ଶ୍ରାୟ ଏହି ଆତ୍ମାତେ ଯଦି ମନନାଦି ଦ୍ୱାରା ଦୃଢ଼
ଅହଂବୁଦ୍ଧି ଉତ୍ସପନ ହୟ, ତାହା ହଇଲେ ସ୍ଵଗତି, କୁଗତି,
କିଛୁଇ ଥାକେ ନା ; କେବଳ ଅହଂ ଅଦ୍ଵିତୀୟ ବ୍ରକ୍ଷ ବଲିଯା
ନିଶ୍ଚଯାତ୍ତକ ଜ୍ଞାନ ଜନ୍ମେ ।

ଭାବ-ବ୍ୟାଖ୍ୟା ।

ସଥନ ମାନବେର ଦୃଢ଼ ଚିନ୍ତା ଓ ଯୋଗାଦି ଦ୍ୱାରା ଅହଂ-
ବୁଦ୍ଧି ସମୁଦ୍ରପନ ହଇବେ, ତଥନ ସଦଗତି ବା ଅସଦଗତି

বলিয়া কিছু পার্থক্য থাকিবে না ; ‘অহং ব্রহ্ম’ ইত্যা-
কার নিশ্চয়-জ্ঞান জন্মিবে ।

আধ্যাত্মিক ভাব ।

প্রতিনিয়ত ব্রহ্মস্বরূপে তন্ময়তা-নিবন্ধন সাধকের
ব্রহ্ম-সাক্ষাৎকার-লাভ হইবে । তখন এ জগতে তিনি
ব্রহ্ম ভিন্ন অন্য কিছুই দেখিতে পাইবেন না ; আপ-
নাতে কিংবা ঘট পটাদি যাবতীয় বস্তুতে ব্রহ্মসত্ত্ব
অনুভব করিবেন ।

হিন্দী অনুবাদ ।

जैसे देहमें तैसे ही आत्माके विषयमें मननादि
करके दृढ़ अहंबुद्धि उत्पन्न होय तब सुगति कुगति
नहीं होय केवल अहं ब्रह्म अस्मि ऐसा निष्प्रव्या-
क्तक ज्ञान उत्पन्न हो जाता है ॥ ५ ॥

समभानत आत्मन आत्मगतं
जगदेव विभाति यथा खगभः ।

अथवा मन एव यथा शयने
सकलं विकलं मम रूपमिदम् ॥६॥

भाष्यम् ।

ननु सतः सततमभानमसतश्च भानमिति कथ-
मित्याशङ्कायां विद्वद्दिष्ट्यां समाधत्ते समिति ।
यथा पृथिव्यवच्छन्ननभसः सूक्ष्मत्वादभानेनाकाशगा-
भूरेव भाति तथा मननाद्यभ्यासापाठवेनातिसूक्ष्म-
तमाल्बानवभासादाल्बाध्यस्तजगङ्गास एव । वस्त्रुतस्त्रु-
विकलं निरवयवं मद्वूपमेवेदं सर्वम् । यथा स्वप्ने
मन एव सर्वम् । तत्तदाल्बनाल्बभानमेव सहेति
भावः ॥ ६ ॥

समुत्तानत आत्मन आत्मगतः
जगदेव विभाति यथा खगत्तुः ।
अथवा मन एव यथा शयने
सकलः विकलः मम रूपमिदम् ॥७॥

• ভাষাগ্ ।

নহু সতঃ সততমভানমসতশ্চ ভানমিতি কথ-
মিত্যাশক্তায়াং বিদ্বদ্দৃষ্টিভ্যাং সমাধিতে সমিতি ।
যথা পৃথিব্যবচ্ছিন্ননভসঃ সূক্ষমস্থানেনকাশগা-
ভুরেব ভাতি তথা মননাদ্যভ্যাসপাটবেনাতিসূক্ষ্ম-
তমাঞ্চানবভাসাদাঞ্চাধ্যস্তজগন্তাম এব । বস্তুতস্ত
বিকলং নিরবয়বং মজ্জপমেবেদং সর্বব্য । যথা
স্বপ্নে মন এব সর্বব্য । তত্ত্বাঞ্চানাঞ্চানমেব
সদেতি ভাবঃ ॥ ৬ ॥

Indira Gandhi National

Centre for the Arts

বঙ্গানুবাদ ।

যেপ্রকার পৃথিবী-ব্যাপ্ত আকাশের সূক্ষ্মতা নি-
বন্ধন উহা আমাদের প্রত্যক্ষ হয় না, কিন্তু পৃথিবী
প্রত্যক্ষ হইয়া থাকে, তজ্জপ ঐ মননাদি অভ্যাসের
অভাবে অতি সূক্ষ্মতম আঞ্চা আমাদের নিকট প্রকাশ
পান না, কিন্তু আঞ্চাগত জগৎ প্রকাশ পাইয়া থাকে ।
বস্তুতঃ এ সমুদায়ও সেইক্রমে নিরবয়ব কেবল আমারই
ক্রপমাত্র । যেরূপ স্বপ্নাবস্থায় ঘট পটাদি সমস্ত
সামগ্রী কেবলমাত্র মনোক্রপ ।

ভাব-ব্যাখ্যা ।

আকাশ পৃথিবী ব্যাপিয়া আছে, কিন্তু উহা সূক্ষ্ম, স্ফুরাং আমাদের প্রত্যক্ষ হয় না ; কিন্তু পৃথিবী আমাদের প্রত্যক্ষ হয়। সেইরূপ যোগাদি ক্রিয়ার অভাবে অতিসূক্ষ্ম আত্মাকে আমরা হৃদয়ঙ্গম করিতে পারি না, কিন্তু আত্মাতে প্রতিবিস্তি জগৎকে আমরা অন্যায়ে উপলক্ষ করিয়া থাকি। প্রকৃত প্রস্তাবে স্বপ্নাবস্থায় ঘট, পট, অট্টালিকা, আসন, পরিচ্ছদ প্রভৃতি যাহা কিছু দেখি, সমুদ্যায়ই মনের কার্য্য-মুক্ত ; উহা সকল মন ভিন্ন কিছুই নহে। সেইরূপ জগতের যাহা কিছু পদার্থ, সমুদ্যায়ই আমি (আত্মা), আমা ভিন্ন কিছুই নহে।

আধ্যাত্মিক ভাব ।

যোগাদির অনুষ্ঠান ব্যতীত আত্ম-সাক্ষাৎকার সম্বৰপর নহে। আত্মাতে জগতের প্রতিবিস্তি পড়ে, তাহাতেই আমরা সমস্ত পদার্থের অনুভব করি। জগতে আত্মা ব্যতীত অন্য কিছুই নাই ; তত্ত্বজ্ঞানী ব্যক্তি আত্মা ব্যতীত আর কিছুই উপলক্ষ করেন না।

हिन्दौ अनुवाद ।

जिस तरहसे आकाशका सूक्ष्मत्व हेतु यही आकाश हमलोगका प्रत्यक्ष नहीं होने सकता परन्तु पृथ्वी जो है सो प्रत्यक्ष है । तिस प्रकार मननादि अभ्यासका अभाव हेतु अति सूक्ष्मतम् आत्मा हमलोगके समीपमे प्रकाशमान नहीं होता है परन्तु आत्मगत जगत् प्रकाशमान होता है । सिद्धान्त पक्षमे यही समुदय निरवयव एवं मेरा रूप होती है । जिस प्रकार स्वप्नावस्थामे सम्पूर्ण मनरूप वर्तमान है ॥ ६ ॥

• अतिरथवबोधघनेन विना ।

न समन्वयमेति किल स्वरसात् ।

चितिबोधविमुक्तिपराद्वयगा

सदसद्वयरूपनिषेधपरा ॥ ७ ॥

भाष्यम् ।

चिन्मात्रत्वे श्रुतिं प्रमाणयति श्रुतिरिति । तसेव
विदित्वातिस्त्वुमेति । सदैव सौम्येदमग्र आसीत् ।
सर्वं खल्विदं ब्रह्म । नेति नेति । इत्याद्या श्रुति-
र्जानघनं विना खारस्येन नैव सज्जता भवति ।
अपिरेवार्थी भिन्नक्रमः अथवापिशब्दाद्विद्वद्भुमवो-
ऽपि प्रमाणमिल्यर्थः ॥ ३ ॥

श्रुतिरूपज्यवबोधघनेन विना-

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

न सघन्वयमेति किल स्वरमां॑ ।

चितिबोधविघूक्तिपराद्वयगा-

सदमद्द्वयकूपनिषेधपरा ॥ ७ ॥

भाष्यम् ।

चिन्मात्रत्वे श्रुतिं प्रमाणयति श्रुतिरिति ।
तसेव विदित्वातिस्त्वुमेति । सदैव सौम्येदमग्र
आसीत् । सर्वं खल्विदं ब्रह्म । नेति नेति ।

ইত्याद्या श्रुतिर्ज्ञानघनं बिना स्वारस्तेन नैव
सम्भवा भवति । अपिरेबार्थे भिन्नक्रमः अथ-
वापिशक्ताद्बिद्धनुभवोहपि प्रमाणमित्यर्थः ॥ ৭ ॥

বঙ্গালুবাদ ।

জ্ঞান ব্যতীত স্বমতে আত্মজ্ঞানরূপ বিমুক্তির
সাধন, যাহা হইতে অদ্বিতীয় ব্রহ্ম প্রতিপাদিত হন
এবং যে সৎ অসৎ উভয়বিধি বস্তুর সত্তা স্বীকার করে
না, এতাদৃশ শ্রুতিরই সামঞ্জস্য রক্ষা হয় না ।

Indira Gandhi National

Centre for the Arts

ভাব-ব্যাখ্যা ।

শ্রুতি অর্থে বেদ ; সেই বেদের অনুশীলন দ্বারা
আত্মজ্ঞান জন্মে, আত্মজ্ঞান জন্মিলে মুক্তি হয় । বেদ
একমাত্র পরব্রহ্মকে প্রতিপন্ন করেন ; বেদ (ব্রহ্ম-ভিন্ন)
নিত্য অনিত্য উভয়বিধি বস্তুরই বিদ্যমানতা স্বীকার
করেন না । অতএব আমাদের মানব-জীবনের পরম-
পুরুষার্থ-সাধক এমন যে বেদ, উহাও জ্ঞান ব্যতীত
আমাদের বুদ্ধির গোচর হয় না ।

आध्यात्मिक भाब ।

ये समय मानवের प्रकृत आत्मज्ञान जन्मे, तখन यदि बेदेर अभ्यासे प्रवृत्ति हय, ताहा हইले मानव बैदिक उपदेश हইতे अद्वितीय ऋक्षকे जानिते पारेन एবं ऋक्ष भिन्न नित्य अनित्य कोनप्रकार पदार्थই ये नাই, उহा तঁহার उपलক्षि हय ओ तদ্বारा मोक्ष लाभ করিতে পারেন। प्रकृत ज्ञान ब্যतিরেকে बেদের अनुशीलन करিলেও उहा पूर्वापर बिरोधी ओ सন्देहयुक्त बলিয়া प্রতীত हय।

हिन्दौ अनवाद ।

विग्र ज्ञानसि आत्ममतमि आत्मज्ञानरूप विमुक्ति-
साधिनी सदसत् उभयविध वल्कुकी निषिधस्त्ररूपिणी
स्त्रिकी मीमांसा नहीं होता है ॥ ३ ॥

अहुमेकजनिन् जनिद्वयवान्

गुह्यो न गृही न वनी न यतिः ।

जनको जननी जननं च न मे

करणं न शरीरशरीरगुणः ॥ ८ ॥

भाष्यम् ।

अथैवमात्रादैतमनुभाव्यप्रतीतमात्रनि द्वैतं वारयति चतुर्भिः । तत्र तावदन्तरङ्गा वर्णश्चमादिभेदानात्रनि वारयत्यहमित्यादि द्वाभ्याम् । एकजनिः शूद्रः । गुरुगो ब्रह्मचारी । करणमिद्वियाणि । शरीरं तद्गुणाः कार्श्यादयश्च ॥ ८ ॥

অহঘেকজনির্ব জনিদ্বয়বান্
 . শুরুগো ন গৃহীন বনী ন যতিঃ ।
 জনকেো জননী জননং চ ন যে
 করণং ন শৱীৱশৱীৱশুণাঃ ॥ ৮ ॥

ভাষ্যম् ।

अथैवमात्रादैतमनुभाव्यप्रतीतमात्रनि द्वैतं वारयति चतुर्भिः । तत्र तावदन्तरङ्गा वर्णश्चमादिभेदानात्रनि वारयत्यहमित्यादि द्वाभ्याम् । एকজনিঃ शूদ्रः । शুরুগো ব্রহ্মচারী । করণমিদ্বিয়াণি । শৱীৱং তদ্গুণাঃ কার্শ্যাদয়শ্চ ॥ ৮ ॥

ବଙ୍ଗାନ୍ତୁବାଦ । .

ଆମি ଶୁଦ୍ଧ, ଅଥବା ଦ୍ଵିଜ, କିଂବା ବ୍ରକ୍ଷଚାରୀ, ଗୃହସ୍ତ,
ବାନପ୍ରସ୍ତ ବା ଭିକ୍ଷୁ ନହି । ଆମାର ଜନକ, ଜନନୀ କିଂବା
ଜନ୍ମ ନାହିଁ । ଆମି ଇନ୍ଦ୍ରିୟ କିଂବା ଶରୀର ଅଥବା ଶରୀରେର
ଗୁଣ କୃଷ୍ଣତା ପ୍ରଭୃତି ନହି, ଅତେବ ଆମି ଆତ୍ମସ୍ଵରୂପ ।

ଭାବ-ବ୍ୟାଖ୍ୟା ।

ଆମା ହୁଇତେ ବ୍ରାହ୍ମନ ଶୁଦ୍ଧାଦିର ଜୀତିଗତ ଯେ ପାର୍ଥକ୍ୟ,
ତାହା ତିରୋହିତ ହେଇଯାଛେ । ବ୍ରକ୍ଷଚର୍ଯ୍ୟ, ଗାର୍ହସ୍ତ୍ୟ, ବାନ-
ପ୍ରସ୍ତ କିଂବା ସନ୍ନ୍ୟାସ ପ୍ରଭୃତି ଆଶ୍ରମୋଚିତ ଯେ ଭେଦବୁଦ୍ଧି,
ତାହାଓ ଆମାତେ ବିଦ୍ୟଗ୍ନାନ ନାହି । ଆମି ପିତା ମାତାକେ
ଜନ୍ମେର କାରଣ ବଲିଯା ସ୍ଵୀକାର କରି ନା । ଆର ଇନ୍ଦ୍ରିୟ,
ଶରୀର ଓ କୃଷ୍ଣତା ପ୍ରଭୃତି ଦେହେର ଯେ ଗୁଣନିଚ୍ଚୟ, ଉହାଓ
ଯେ ଆତ୍ମା ହୁଇତେ ଭିନ୍ନ, ସେ ଧାରଣାଓ ଆମାର ନାହି ।

ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଭାବ ।

ଆମି ସର୍ବବିଧ-ଭେଦ-ବର୍ଜିତ ନିଖିଳ ପଦାର୍ଥେର
ସମକ୍ଷେପକୁଳପ ଅଦ୍ଵିତୀୟ ଆତ୍ମା ।

हिन्दी अनुवाद ।

मैं शूद्र अथवा द्विज किंवा ब्रह्मचारी वानप्रस्थ
वा भिन्न नहीं, मेरा पिता माता और जन्म नहीं,
मैं इन्द्रिय और शरीर अथवा देहका गुण क्षमताभी
नहीं, इससे मैं आत्मखलूप ॥ ८ ॥

निखिलक्रियया रहितोऽस्मि सदा

न. च पञ्चयितापि न पञ्चवरः ।

मयि काममुखोऽरिगणो विमुखो-
इपचयोपचयौ च सदैकरसे ॥ ९ ॥

भाव्यम् ।

पूज्यवरः पूज्येषु प्रधानोऽपि नास्मि । सदा
त्रिषु कालेष्वेकरसत्वं यतो मय्यतः कामक्रोधाद्यरि-
षट्कं विमुखं, तथाऽपचयोपचयौ द्विङ्गासौ च
विमुखौ, मयि न सन्तीत्यर्थः ॥ १० ॥

নিখিলক্রিয়া রহিতে অস্মি সদা
 ন চ পূজ্যমিতাপি ন পূজ্যবরঃ ।
 ময়ি কামগুখোৎরিগণে বিমুখো-
 হপচয়োপচয়ো চ সৰ্বদেকরসে ॥ ৯ ॥

ভাষ্যম্ ।

পূজ্যবরঃ পূজ্যস্তু প্রধানোহপি নাস্মি । সদা
 ত্রিষু কালেষেকরসত্ত্বং যতো ময্যতঃ কামক্রোধা-
 দ্যরিষ্টকং বিমুখং, তথাপচয়োপচয়ো বৃক্ষিহাসো
 চ বিমুখো, ময়ি ন সন্তীত্যর্থঃ ॥ ৯ ॥

বঙ্গানুবাদ ।

আমি সর্ববিধ ক্রিয়াবর্জিত, আমার পূজক অথবা
 পূজ্য কেহ নাই, কামাদি রিপুগণ সর্বদা আমাতে
 পরাঞ্জুখ এবং সকল সময়ে একবিধ অবস্থাপন, আমার
 হাস অথবা বৃক্ষ কিছুই নাই ।

भाब-व्याख्या ।

आमार बासना नाइ, स्तुतरां कोन क्रियाओ नाइ ।
 आमि काहाकेओ उৎकृष्ट बा निकृष्ट मने करिना ;
 अतএব আমি কাহারও পূজা পাইবার পাত্র নহি, অথবা
 আমারও কেহ পূজনীয় নহে । কাম, ক্রোধ, লোভ,
 মোহ, মদ, মাংসর্যাদি রিপুগণ আমাতে ক্রিয়া করিতে
 সমর্থ নহে ; আমি নিয়তকাল একপ্রকার অবস্থায়ই
 থাকি ; আমার অবনতি অথবা উন্নতি, কিছুই নাই ।

আধ্যাত্মিক ভাব ।

Centre for the Arts

যখন মানবের তদ্বজ্ঞানের উদয় হয়, তখন সর্ব
 জগৎ আত্মাময় হয়, তখন মানবের পদার্থাত্মের সহিত
 পৃথক অস্তিত্ব-বোধ থাকে না ।

হিন্দী অনুবাদ ।

মैं सर्वविध क्रियासे वर्जित हूँ, मेरा न तो
 कोई पूजा करनेवाला है, और न मैं किसीकी
 पूजा करता हूँ । सर्वदा हमारेसे कामादि रिपु सब

बहिर्मुख है, हरवकत एकविध अवस्थापन्न, न मैं
घटता हूं, न मैं बढ़ता हूं ॥ ८ ॥

सरसो विरसो नभसोऽस्मि समो
न समो विषमोऽपि च केवलतः ।
मयि केवलता न विकेवलता
विदिता यद्नात्मविलक्षणता ॥ १० ॥

भाष्यम् ।
International
Centre for the Arts

नन्वन्यस्य रसस्य सत्त्वाकथमद्वैततीत्यत आह
सरस इति । रसशून्योऽप्याकाशी यथैकरस उच्यते
तथात्माहमपीत्यर्थः । रसः स्वभावो न वस्त्रवन्तर-
मिति भावः । यतः केवलो रस्यतो नभसः साटृश्य-
तदभावाभ्यामपि द्वैतापत्तिरित्याह न सम इति ।
नन्वेवमपि केवलत्वेन तदवस्थैव द्वैतता तत्राह
मयीति । यत् यतः मयनात्मभ्यो विलक्षणता
तेनाद्वैतत्वं द्वैतत्वं वापि मयि सभवति विलक्षणतै-

वाहैततिल्यादीनि भावः । न च न पर्यायनिरूपणेन
दीघनिरूप्तिरिति वाच्यम् स्वपुण्यविलक्षणताया अपि
स्वपुण्यसमानत्वात् ॥ १० ॥

सरसो विरसो न भूमोऽस्मि समो
न समो विषमोऽपि च केबलतः ।
मयि केबलता न विकेबलता
विदिता यदनात्मविलक्षणता ॥ १० ॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

भाष्यम् ।

नम्नगुण रसस्त्र सद्भावं कथमैततेत्यत आह
सरस इति । रसशूल्योऽप्याकाशे यद्येकरस
उच्यते तथात्माहमपीत्यर्थः । रसः स्फुटावे न
वस्त्रुत्तरमिति भावः । यतः केवलो रस्तो
न भसः सादृश्य-तदभावाभ्यामपि ईतापत्तिरित्याह
न सम इति । न व्येवमपि केवलत्वेन तदवैष्टव
ईतता तत्राह मरीति । ये यतः मय्यनात्मभ्यो

ବିଲକ୍ଷଣତା ତେନାବୈତତ୍ତଃ ଦୈତତ୍ତଃ ବୃପି ମୟି ସନ୍ତ-
ବତି ବିଲକ୍ଷଣତୈବାବୈତତେତ୍ୟାଦୀତି ଭାବଃ । ନ
ଚ ନ ପର୍ଯ୍ୟାୟନିର୍ମଳପଣେନ ଦୋଷନିର୍ମଳିରିତି ବାଚ୍ୟମ
ସ୍ଵପୁଣ୍ୟବିଲକ୍ଷଣତାରୀ ଅପି ଥପୁଞ୍ଜ୍ଞସମାନତ୍ୱାଂ ॥ ୧୦ ॥

ବଙ୍ଗାନ୍ତୁବାଦ ।

ଆମି ସ୍ଵଭାବ ହିତେ ଭିନ୍ନ ଆକାଶସ୍ଵରୂପ ହିଲେଓ
ସ୍ଵଭାବରୂପେଇ ବିଦ୍ୟମାନ । ଆମି ସମଗ୍ର ନହି, କେବଳ
ଅସମଗ୍ର ନହି; ଆମାତେ ଅବୈତଭାବ ବିରାଜମାନ, ଦୈତ-
ଭାବ ଆମାତେ ସ୍ଥାନ ପାଇନା; ସେହେତୁ ଆମି ଆଁତ୍ତାର
ଭିନ୍ନଭାବ ବିଦିତ ନହି ।

ଭାବ-ବ୍ୟାଖ୍ୟା ।

ଆମି ପ୍ରକୃତିର ସହିତ ଲିପ୍ତ ନହି, ତାହା ହିତେ
ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଭିନ୍ନ ; ଅଥଚ ସ୍ଵଭାବ ସେରୂପ ନିତ୍ୟ ସଦାକାଳ-
ସ୍ଥାୟୀ, ଆମିଓ ତତ୍ତ୍ଵ । ଆମି ସମଗ୍ର ଅର୍ଥାଂ ପୂର୍ଣ୍ଣ ନହି,
ଅସମଗ୍ର ଅର୍ଥାଂ ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ନହି । ଆମି ଅବୈତଭାବପ୍ରାପ୍ତ,
ଅର୍ଥାଂ ଆଁତ୍ତାଭିନ୍ନ ପଦାର୍ଥାନ୍ତର ସ୍ଵୀକାର କରି ନା; ଦୈତଭାବ
ଆମାତେ ସ୍ଥାନ ପାଇ ନା; ଆମି ଏକ, ଜଗାଂ ଅନ୍ୟ, ଏକପ

ভেদবুদ্ধি আমা হইতে তিরোহিত হইয়াছে । আজু-
ব্যতিরিক্ত পদার্থ আছে, ইহা আমাৰ ধাৰণাৰ অতীত ।
“সর্বং খন্দিদং ব্ৰহ্মেতি শৃতিঃ ।”

আধ্যাত্মিক ভাব ।

আমি এবং জগৎ এই বস্তু-ব্যৱ-কল্পনা মিথ্যা,
বস্তুতঃ এ সমস্তই পরমাত্মা বা ব্রহ্ম ।

হিন্দী অনুবাদ ।

हम स्वभावसे भिन्न हैं, आकाशका रूप होनेसे
भी स्वभाव रूपेही विद्यमान रहता हूँ, मैं समग्र
नहीं हूँ और असमग्र भी नहीं । मेरेसे अद्वैतभाव
ही विराजमान है और द्वैतभाव हममें स्थान न पा
सकता है, जिस हेतुसे मैं आत्माका भिन्न भाव
नहीं जानता हूँ ॥ १० ॥

अहहात्मनि बोधमये मनसो
वचसोऽपि न गोचरतास्ति यतः ।

अतएव विलक्षणतापि कथं
कथितास्तु तथास्त्ववशेषतया ॥ ११ ॥

भाष्यम् ।

वाञ्छनसोरविषये त्वनात्मवैलक्षण्यनिरूपणमपि
दुःशकमेव वसुत इत्याहाहहेति । यतो वाञ्छनो-
गोचरता नास्ति अतो विलक्षणता कथं कथिता
निरूपिता भवतु अहहैव कष्टमेव निरूपणमित्यर्थः ।
कथमेवं सति प्रसिद्धिरत्नाह तथेति । अवशेष-
तया निषेधावधितयाधिष्ठानतया वा तथास्तु
अनात्मविलक्षणतया कथितोऽस्त्वात्मा । अविद्या-
संस्कृतधियोपचरितासङ्गधर्मा अपि न भारायेति
भावः । इदमत्र तत्त्वं नेति नेतोत्यादिवाक्यानि न
सर्वनिषेधविषयकाणि नित्याऽदितीयात्मतत्त्वतात्-
पर्यवद्वाक्यानामुदारगतेरसम्भवात् । कस्यचिदन्वे-
षणप्रसङ्गे प्रवृत्तनिषेधानां सावधिकत्वस्य जागरूक-
त्वात् असाक्षिकनिषेधस्याप्रामाणिकत्वात् साक्षि-

चिक्षीधस्त्रकृपस्य चतुर्थपद्मेनोपलक्षितस्य कथमपि
किनाप्यपलपितुं विनाशसम्भावनापथमारोहयितुं
चाशक्यत्वाच्चेति स्त्रां विस्तारेणात्मारामाणामिति
दिक् ॥ ११ ॥

अहहात्मनि बोधमये घनसो।
बचसोऽपि न गोचरतास्ति यतः ।
अतएव बिलक्षणतापि कथं
कथितास्तु तथास्तु वशेषतया ॥ ११ ॥

भाष्यम् ।

बाञ्छनसोरविषये त्वनात्मैबेलक्षण्यनिरूपण-
मपि द्रुशकमेव वस्तुत इत्याहाहहेति । यतो
बाञ्छनोगोचरता नास्ति अतो बिलक्षणता कथं
कथिता निरूपिता भवतु अहैव कष्टमेव नि-
रूपणमित्यर्थः । कथमेवं सति प्रसिद्धिरत आह-

ତଥେତି । ଅବଶେଷତୟା ନିଷେଧାବଧିତୟାଧିର୍ଷାନ-
ତୟା ବା ତଥାସ୍ତ ଅନାୟାବିଲକ୍ଷଣତୟା କଥିତୋ-
ହୃଦ୍ଦ୍ଵାନ୍ତା । ଅବିଦ୍ୟାସଂକ୍ଲତଧିଯୋପଚରିତାସଞ୍ଜ୍ୟଧର୍ମୀ
ଅପି ନ ଭାରାୟେତି ଭାବଃ । ଇଦମତ୍ର ତତ୍ତ୍ଵଂ ନେତି
ନେତୀତ୍ୟାଦିବାକ୍ୟାନି ନ ସର୍ବନିଷେଧବିଷୟକାଣି
ନିତ୍ୟାହ୍ବିତୀଯାଅତତ୍ତ୍ଵାତ୍ପର୍ଯ୍ୟବଦ୍ୱାକ୍ୟାନାମୁଦାରଗତେ-
ରମ୍ଭତ୍ୱାତ୍ । କଷ୍ଟଚିଦବୈଷଣପ୍ରମଙ୍ଗେ ପ୍ରଭାତନି-
ଷେଧାନାଂ ସାବଧିକତ୍ସ୍ତ ଜୀଗଳ୍କର୍ତ୍ତାତ୍ ଅମାର୍କିକନି-
ଷେଧଶ୍ଵାପ୍ରାମାଣିକତ୍ୱାତ୍ ମାର୍କି-ଚିଦ୍ରୋଧସ୍ଵରୂପମ୍ଭ
ଚତୁର୍ଥପଦ୍ୟନୋପଲକ୍ଷିତସ୍ତ କଥମପି କେନାପିଯପ-
ଲପିତୁଂ ବିନାଶମୁଦ୍ରାବନାପଥମାରୋହୟିତୁଂ ଚାଶକ୍ୟତ୍ୱା-
ଚେତି କୃତଂ ବିସ୍ତାରେଣାତ୍ମାରାମାଣାମିତି ଦିକ୍ ॥୧୧॥

ବଞ୍ଚାନ୍ତୁବାଦ ।

ହାୟ ! ସେହେତୁ ଜ୍ଞାନସ୍ଵରୂପ ଆତ୍ମା, ମନ ଓ ବାକ୍ୟେର
ଅଧିକାର-ବହିଭୂତ, ଅତେବ ତୁମ୍ହାର ଅବୈତ ସତ୍ତା କି-
ପ୍ରକାରେ ବାକ୍ୟ ବା ମନ ଦ୍ୱାରା ନିରୂପିତ ହଇତେ ପାରେ ?

• ভাব-ব্যাখ্যা ।

আজ্ঞা জ্ঞানস্বরূপ এবং আমাদের অন্তঃকরণ ও বাক্যশক্তির আয়ন্ত্র নহে। মনে করুন, যুহার রূপ আছে অথবা অবয়ব আছে, তাহাই আমাদের অন্তঃকরণ চিন্তা করিয়া আয়ন্ত্র করিতে, কিংবা বাক্যশক্তি শব্দ বিশ্লাস দ্বারা বর্ণন করিতে সমর্থ হয়। এস্থলে “নেতি নেতি” ইত্যাদি শৃঙ্গি-বাক্যের প্রামাণ্য স্বীকার করিতে হইবে; এই সকল শৃঙ্গি-বাক্যে যখন সেই আজ্ঞা ভিন্ন অন্য বস্তুর অস্তিত্ব একেবারেই অস্বীকার করিতেছে এবং কেবলমাত্র সেই আজ্ঞাকেই লক্ষ্য করিতেছে এবং যখন তাহার অস্তিত্ব স্বতই প্রতিভাত হইতেছে, তখন আজ্ঞার অবৈতানুভূতি-বিষয়ে কোন সংশয়ই হইতে পারে না।

আধ্যাত্মিক ভাব ।

আজ্ঞা জ্ঞানময়, ইন্দ্রিয়াতীত, অখণ্ড ও অবৈত্ত রূপে স্বতই প্রতি পরমাণুতে বিরাজমান।

हिन्दौ अनुवाद ।-

हाय जिस हेतुसे ज्ञानस्वरूप आत्मा मन और वाक्यका अधिकारसे वहिर्भूत है, इसलिये उसका भिन्न भाव किस रीतसे सम्पूर्ण कहनेमें सकता है ॥ ११ ॥

एवं चिदानन्दघनं स्वरूपं
विभाव्य देहाद्यविभाव्य वाढ़म् ।

अनन्तासच्चित्सुखसिन्धुसारो

भवेदभीक्षणं न भवेत्सु भूयः ॥ १२ ॥

भाष्यम् ।

अथोक्तुमनिश्चये सुसुकून् प्रवर्त्यन्नाहैवमिति ।
एव मुक्तरीत्या चिदानन्दस्वरूपे इड़भावनया देहाद्यनामानुसन्धानशून्यो योऽभीक्षणमनुक्षणमहरहर्वा
चिसमुद्ररसो भवेत् स भूयो भवेत् स पुनरावर्त्तत
इति श्रुतेरित्यर्थः ॥ १२ ॥

এবং চিদানন্দযনং স্বরূপং
বিভাব্য দেহাদ্যবিভাব্য বাঢ়ম্ ।
অনন্তসচিঃস্মুখসিঙ্কুসারো ।
ভবেন্তীক্ষণং ন ভবেন্তস ভূয়ঃ ॥১২॥

ভাষ্যম् ।

অথোক্তাঞ্জনিশচয়ে মুমুক্ষুন् প্রবর্ত্যন্নাহৈব-
মিতি । এবমুক্তরীত্যা চিদানন্দস্বরূপে দৃঢ়ভাব-
নয়া দেহাদ্যনাঞ্জনুসঙ্কানশুন্ত্যে যোহভীক্ষমনু-
ক্ষণমহরহৰ্বা চিঃসমুদ্ররসো ভবেন্তস ভূয়ো ভবেন্ত
স পুনরাবর্তত ইতি শ্রুতেরিত্যর্থঃ ॥ ১২ ॥

বঙ্গানুবাদ ।

এইপ্রকার চিদানন্দ আত্মস্বরূপ ধ্যান করিয়া,
দেহাদি অনাত্ম বস্তুকে ভাবনা না করিয়া, যিনি চিঃ-
সমুদ্রসে নিমগ্ন হন, তাহাকে আর পুনরায় জন্ম গ্রহণ
করিতে হয় না ।

भाब-व्याख्या । ०

यिनि पूर्वोक्तरूप चिदानन्दमय आत्मस्वरूप पर-
ब्रह्मेर ध्याने निमग्न हन, देह प्रभृति ये सकल
आत्मेतर अर्थात् आत्मभिन्न पदार्थ आছे, से समुदायेर
चिन्तामात्रं यिनि ना करेन, एककाले सेइ चिन्मये
मजिया यान, तिनि अविद्यामुक्त जीव ; ताहाके आर
एই मायामय संसारे पुनः पुनः जन्म ग्रहण करिया
क्षेत्र पाइते हय ना ।

आध्यात्मिक भाब ।

Indira Gandhi National

Centre for the Arts

यथन जीव सर्वविध चिन्ता एवं निखिल वासना सेइ
परब्रह्मे अर्पण करिते पारेन, तथन तिनि आत्माराम
हइया अनन्तकाल ब्रह्मानन्द उपत्तेग करिते पारेन,
आर ताहाके संसारी साजिया संसार-मायाय पुनः
पुनः प्रतारित हइते हय ना ।

हिन्दौ अनुवाद ।

इस प्रकार चिदानन्द आत्मस्वरूपके भावना
करके देहादि अनात्म वस्तुका ध्यान नहीं करके जी

चित्तसमुद्ररसमे निमग्न होता है, उसके फिर जन्म ग्रहण नहीं करना पड़ता है ॥ १२ ॥

अनन्तरामस्य गुरोरनुज्ञया
धियानुभूतिर्विवृतेयमज्ञया ।
सुभास्करानन्दयतेर्मनोज्ञया
शरीरमाचेऽपि कृतोर्ववज्ञया ॥ १३ ॥

इति श्रीमदनुभूतिविवरणादर्शः ।

Indira Gandhi National
Centre for the Arts
भाष्यम् ।

अथ सम्प्रदायानुरोधेन गुरुयन्यनिजनामानि
निर्दिश्यन्तेऽनन्तेति । अज्ञा काव्यादिशक्तिशून्या
तथापि सद्बवसायत्वान्मनोज्ञा । तथा शरीरमाचे-
ऽपि कृतमहदवज्ञा रागरहिता या भास्करानन्दस्य
धीः तया अनन्तरामशर्माभिधगुरुप्रेरणतः इयमाल-
स्वरूपानुभूतिर्विवृता व्याख्यानेन व्यक्तीकृताऽनु-
भूतिविवरणयन्यः कृत इति यावत् । गुरोरनुज्ञ-

येति तु यावदायुस्त्रयी वन्धा वेदान्तो गुरुरीश्वराः ।
 यस्य देवे परा भक्तिर्था देवे तथा गुरौ । तस्यैते
 कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मन इत्यादिसूचनायै-
 वेति बीध्यम् ॥ १३ ॥

इति श्रीमदनुभूतिविवरणादर्शः ।

तानन्तरामस्य गुरुरोरनुज्ञया ।
 धियानुभूतिर्विवैष्यमज्ञया ।
 स्मृताक्षरानन्दयत्तेर्घनोज्ञया ।
 शरीरमात्रेहपि कृतोर्बवज्ञया ॥ १३ ॥

इति श्रीमदनुभूतिविवरणादर्शः ।

ताम्यम् ।

अथ सम्प्रदायानुरोधेन गुरुग्रन्थनिजनामानि
 निर्दिश्यत्तेहनत्तेति । अज्ञा काव्यादिशक्तिशूल्या
 तथापि सद्यबसायत्वामनोज्ञा । तथा शरीर-
 मात्रेहपि कृतमहदवज्ञा रागरहिता या भास्त्ररा-

নন্দস্ত ধীঃ তয়া অনন্তরামশর্ম্মাভিধণ্ডুরুপ্রেরণতঃ
ইয়মাগ্নমুক্তিবিরুতা ব্যাখ্যানেন ব্যক্তী-
কৃতাহ্নভূতিবিবরণগ্রন্থঃ কৃত ইতি যাবৎ ।
গুরোরনুজ্ঞয়েতি তু যাবদায়ুস্ত্রয়ো বন্দ্যা রেদাস্ত্রে
গুরুরীশ্বরাঃ । যস্ত দেবে পরা ভক্তির্থা দেবে
তথা গুরো । তচ্ছেতে কথিতা হর্থাঃ প্রকাশাস্ত্রে
মহাঅন্ত ইত্যাদিসূচনায়েবেতি বোধ্যম् ॥ ১৩ ॥

ইতি শ্রীমদ্বন্দ্বুভূতিবিবরণাদর্শঃ ।

বঙ্গানুবাদ ।

India Foundation
Centre for the Arts

অনন্তরাম শর্ম্মা নামক গুরুর অনুমতিক্রমে কবিত-
শক্তিশূল্য হইলেও উদ্দেশ্যের সাধুতা হেতু, শরীরের
প্রতিও আস্থা-বিহীন ভাস্করানন্দ যতির বুদ্ধি দ্বারা
এই মনোহর আত্মস্মরূপের অনুভূতি প্রকাশিত হইল ।

ভাব-ব্যাখ্যা ।

এখন জিজ্ঞাস্ত হইতে পারে, এই গ্রন্থকার যতি,
তাহার আবার গ্রন্থ-রচনার প্রয়াস কেন ? ইহার
উত্তর এই—অনন্তরাম শর্ম্মা নামক একটী শাকদ্বীপী

ଆକଣେର ନିକଟ ଭାଙ୍କରାନନ୍ଦ ସତି ଗୀତା, ଭାଷ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ଅଧ୍ୟୟନ କରେନ ; ସେଇ ଶ୍ରୀରାମ ଆଜ୍ଞା ପାଲନାର୍ଥ । ସାହାରା କବି, ତାହାରାଇ ଗ୍ରହ୍ଣ ରଚନା କରେନ । ଇନି କବି ନହେନ, ତବେ କେନ ଗ୍ରହ୍ଣ-ରଚନା ? ଇହାର ଉତ୍ତର ଦିତେଛେନ, ଆଉତ୍ତରେ ଅନୁଶୀଳନ ଅତି ମହା କର୍ମ, ଅତ୍ରବ ଉତ୍ତରରେ ସମଧିକ କବିତା ନା ଥାକିଲେଓ ଏକପ ଗ୍ରହ୍ଣ-ପ୍ରଣୟନ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ । ତଜ୍ଜନ୍ଯ ଅନ୍ୟ ବାସନାର କଥା ଦୂରେ ଥାକୁକ, ଦେହେର ପ୍ରତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାହାର ଆସ୍ତା ନାଇ, ସେଇ ଭାଙ୍କରାନନ୍ଦ ସତିର ବୁଦ୍ଧି ଦ୍ଵାରା ଏଇ ଆଉସ୍ଵରପେର ଅନୁଭୂତି (ଯେକପେ ପରମାତ୍ମାର ଉପଲକ୍ଷିତ ହେଯ) ପ୍ରଚାରିତ ହିଲ ; ଇହା ଜ୍ଞାନିଗଣେର ଅତି ଆଦରଣୀୟ ।

ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଭାବ ।

ସତି ହନ, ପରମହଂସ ହନ, ଶ୍ରୀ ସକଳେରଇ ପୂଜନୀୟ ; ତଜ୍ଜନ୍ଯ ବାସନାଶୂନ୍ୟ, ଏମନ କି ଦେହେର ପ୍ରତିଓ ସାହାର ଅନୁରାଗ ନାଇ, ସେଇ ସ୍ଵାମୀ ଭାଙ୍କରାନନ୍ଦ ସରମ୍ଭତୀ, ସେଇ ଶ୍ରୀ ଅନୁତ୍ତରାମ ପଣ୍ଡିତେର ଆଦେଶେ ଏଇ ପରମାତ୍ମାର ଉପଲକ୍ଷି ବିଷୟକ ପୁନ୍ତ୍ରକ ପ୍ରଚାର କରିଲେନ ।

ଇତି ଅନୁଭୂତିବିବରଣାଦର୍ଶ ।

हिन्दी अनुवाद ।

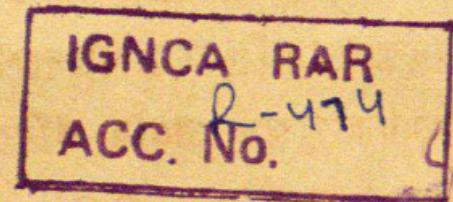
अनन्तराम शर्मा गुरुकी आज्ञा अनुसार
काव्य रचना करनेकी शक्ति न होने परभी साधु-
ओंके उद्देशके निमित्त मनोहर, श्रीरमान्नसे अनु-
राग रहित जो भास्करानन्द यतिकी बुद्धिकी द्वारा
आकस्मयरूपकी अनुभूति प्रकाशित होती है ॥ १३ ॥

India Foundation
for the Arts
Centre for the Arts

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ।

—८८—

Indira Gandhi National
Centre for the Arts